

**คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและ
ส่งเสริมการศาสนา และคณะกรรมการ
เผยแผ่พุทธศาสนา กับงานกิจการคณะสงฆ์
ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
พ.ศ. 2481-2487**

ธนพงศ์ จิตต์สง่า

ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

วารสารสังคมวิทยา มานุษยวิทยา 41: กรกฎาคม 2564 - มิถุนายน 2565

บทความ

**Religious Affairs Promotion Committee and
Buddhism Propagation and Monastic Affairs
Committee under the Government of Field
Marshal Pleak Phibun Songkhram, 1938-1944**

Tanapong Chitsanga

Department of History

Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University

contact: tanapong.c@ru.ac.th

คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา และ คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา ก่อตั้งขึ้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อควบคุมกิจการศาสนาในประเทศและต้องการให้คณะสงฆ์สนับสนุนนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล หลังจากหลวงพิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐบาลตั้งคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา ซึ่งมีหน้าที่กำหนดบทบาทและคุณสมบัติของพระสงฆ์ รวมถึงแนวทางการดูแลกิจการพุทธศาสนาให้เหมาะสมยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเกิดกรณีพิพาทอินโดจีนในปี พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้ ตั้งคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาขึ้น เพื่อต่อสู้กับความเชื่ออื่น ๆ ในประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก คณะกรรมการชุดนี้มุ่งเป้าไปที่การอบรมพุทธศาสนาสำหรับนักเรียนนักศึกษา และตั้งกองอนุศาสนาจารย์เพื่ออบรมพุทธศาสนาให้กับประชาชนเพื่อยืนยันว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, จอมพล ป. พิบูลสงคราม, กองอนุศาสนาจารย์, ศาสนาประจำชาติ

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This article explores the religious policy during the Field Marshall Phibunsongkhram administration through a consideration of the Religious Affairs Promotion Committee and Buddhism Propagation and Monastic Affairs Committee, established with purpose to oversee domestic religious affairs and encourage the sangha to support assorted governmental policies. After the rise of Phibunsongkhram to premiership, the government formed and tasked the Religious Affairs Promotion Committee with the responsibility to specify the correct role and qualifications of monks as well as provide an appropriate guideline for the management of Buddhist affairs. Perhaps more importantly, during the Franco-Thai War in 1941, the Phibunsongkhram government set up another committee, the Buddhism Propagation and Monastic Affairs Committee, to combat the potentially growing influence of other faiths, especially Catholicism. This committee set its sight on propagating Buddhism through religious training provided to students and the public. The Chaplaincy Division, as a result, was founded within the Religious Affairs Department to facilitate such process in order to assert the place of Buddhism as the established religion.

keywords: Buddhism, Field Marshal Pleak Phibun Songkhram, Chaplaincy Division, established religion, national religion

ไม่ใช่กิจของสงฆ์ แต่ทำเพื่ออนุเคราะห์โยม เขาเดือดร้อนมาหาเรา
 เขาไม่มีเงินไปซ่อมรถ ต้องใช้รถทำมาหากิน... (วอยส์ทีวี 2565)
 (พระครูใบฎีกาสุพจน์ สุวจโน วัดหลวงซอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์)

บทนำ

พระครูใบฎีกาสุพจน์ สุวจโน หรือที่ชาวบ้านรู้จักกันในนามหลวงพี่โตเรมอน พระนักเทศน์แห่ง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ร่วมกับพระสงฆ์ในวัดหลวงซอเปิดอุ่มมรดกยนต์เพื่อช่วยเหลือชาวบ้าน โดยไม่คิดค่าแรงท่ามกลางสถานการณ์วิกฤติการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา (โควิด-19) เรื่องราวของหลวงพี่โตเรมอน กลายเป็นเรื่องวิจารณ์กันพอสมควรว่าเรื่องซ่อมมรดกยนต์นี้เป็นกิจของสงฆ์หรือไม่ อย่างไรก็ตาม พระสุพจน์ได้ใช้ฐานะของพระสงฆ์ช่วยเหลือชาวบ้าน สำหรับการซ่อมรถเพื่อให้ชาวบ้านมีรถใช้ประกอบอาชีพ พระสุพจน์มองว่าไม่ผิดพระวินัยและเพื่อ “อนุเคราะห์โยม” ที่เดือดร้อนจากรถยนต์เสียแต่ไม่มีเงินพอที่จะซ่อมแซม เนื่องจากชาวบ้านได้รับผลกระทบจากนโยบายการปิดประเทศของรัฐบาลในสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อโควิด-19

เมื่อย้อนกลับไปสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹ (พ.ศ. 2481-2487) รัฐบาลมีนโยบายให้พระสงฆ์ช่วยอบรมสั่งสอนให้ประชาชนรักในการประกอบอาชีพ เช่น การปลูกผักสวนครัว เป็นต้น เพราะรัฐบาลต้องการออกพระราชบัญญัติที่เกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพของประชาชน (โปรดดูหัวข้อ 2.1) นอกจากนี้ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามยังตั้งคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาขึ้น และคณะกรรมการฯ เสนอให้บรรจวิชาเรียนให้แก่พระสงฆ์ใหม่ ได้แก่ วิชาช่างเบื้องต้น การปฐมพยาบาลเบื้องต้น และวิทยาศาสตร์เบื้องต้นอีกด้วย เพื่อต้องการให้พระสงฆ์มีบทบาทช่วยรัฐบาลให้ความรู้เรื่องการปฐมพยาบาลและส่งเสริมวิชาช่างให้แก่ประชาชน (โปรดดูหัวข้อ 2.2)

¹ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีนามเดิมว่า แปลก ชิตตะสังคะ มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงพิบูลสงคราม เมื่อปี พ.ศ. 2484 ได้รับพระราชทานยศทหารชั้นสูงสุดของกองทัพไทยคือ จอมพล และต่อมาไม่นานเมื่อนานออกจากบรรดาศักดิ์จึงเปลี่ยนมาใช้ชื่อและนามสกุลเป็น จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ผู้เขียนจึงขอใช้ชื่อนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นชื่อเรียกหลักในบทความชิ้นนี้

อย่างไรก็ตาม งานวิชาการที่ศึกษาเรื่องนโยบายพุทธศาสนาในสมัยคณะราษฎรมักให้ความสนใจในสองประเด็น ได้แก่ เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และความเคลื่อนไหวของกลุ่มคณะสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวผลักดันจนเกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 สำหรับงานเขียนเรื่องเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ได้แก่ สแตนลีย์ แทมเบียห์ (Stanley J. Tambiah) กล่าวว่าพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 มีผลให้คณะสงฆ์เปลี่ยนรูปแบบการบริหารให้เป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบของสมัยรัฐบาลคณะราษฎร สมเด็จพระสังฆราชเป็นสมาชิกสังฆสภาตลอดพระชนม์ชีพ องค์การสงฆ์แบ่งเป็นสามฝ่ายคือ คณะสังฆมนตรี สังฆสภา และ คณะวินัยธร แต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2502-2506) อำนาจการบริหารได้รวมศูนย์ไว้ที่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คณะสงฆ์ก็เปลี่ยนรูปแบบโครงสร้างการบริหารสอดคล้องกับโครงสร้างการบริหารของรัฐบาลเผด็จการไปด้วย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ทำลายระบบถ่วงดุลอำนาจของคณะสงฆ์สามฝ่ายให้อยู่ภายใต้อำนาจของสมเด็จพระสังฆราชและมหาเถรสมาคม (Tambiah 1976, 249-253) เช่นเดียวกันกับงานของ ยานะโอะ อิชิอิ (Yoneo Ishii) (1986) สมบูรณ์ สุขสำราญ (2527) และงานของ ปีเตอร์ แจคสัน (Peter A. Jackson) (1989) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสถาบันสงฆ์ผ่านพระราชบัญญัติสงฆ์สามฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 งานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการบริหารของคณะสงฆ์ได้ปรับเปลี่ยนไปตามรูปแบบระบอบการเมืองของรัฐไทยแต่ละยุคสมัย

ส่วนงานสำคัญที่ศึกษาความเคลื่อนไหวของกลุ่มของคณะสงฆ์ที่ร่วมเคลื่อนไหวผลักดันจนเกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ได้แก่ คณิงนิตย์ จันทบุตร (2528) ที่เสนอว่าการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเป็นปฏิกิริยาของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คณะสงฆ์มหานิกายต้องการเรียกร้องให้แก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในการปกครองคณะสงฆ์ ความตื่นตัวทางการเมืองของพระสงฆ์มหานิกายวัยหนุ่ม ผลักดันให้พวกเขาก่อตั้ง “คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา” เพื่อเรียกร้องการปกครองที่เท่าเทียมกันระหว่างพระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย อย่างไรก็ตาม คณิงนิตย์ศึกษาเน้นไปที่รายละเอียดของการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระ

ศาสนาและบทบาทของรัฐบาลคณะราษฎรที่นำไปสู่การแก้ไขพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในขณะที่งานของพระมหาวรชัย กลิ่งโพธิ์ (2539) ศึกษาคล้ายคลึงกับงานของคณิงนิตย์ พระมหาวรชัยศึกษาปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แต่งานของพระมหาวรชัยได้ขยายขอบเขตการศึกษามากกว่างานของคณิงนิตย์ เพราะงานพระมหาวรชัยศึกษาสาเหตุความขัดแย้งของคณะสงฆ์ภายหลังประกาศพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ความขัดแย้งเหล่านี้กลายเป็นข้ออ้างของรัฐบาลเผด็จการจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในการยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

งานของ อาร์จุน สุมราห์มันยัน (Arjun Subrahmanyam) (2007) แสดงให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเป็นผลสะท้อนจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หลังจากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง แนวคิดประชาธิปไตยส่งผลกระทบสู่สังคมเป็นวงกว้าง คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา ซึ่งประกอบไปด้วยพระปัญญาชนมหานิกายที่อยู่นอกวงของกลุ่มพระเถระชั้นผู้ใหญ่เคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อความเท่าเทียมกันระหว่างสองนิกาย อาร์จุน ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดประชาธิปไตย ซึ่งเป็นผลสะท้อนของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไม่ได้กระจุกตัวอยู่แต่เพียงชนชั้นนำ แต่มีอิทธิพลต่อสังคมเป็นวงกว้าง การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ยืนยันในประเด็นดังกล่าวนี้

สำหรับงานวิชาการที่เห็นด้วยกับเนื้อหาของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 งานเหล่านี้เห็นว่าความพยายามหลอมนิกายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้นทำให้การปกครองคณะสงฆ์เกิดความเสมอภาคกัน เช่น สิริวัฒน์ คำวันสา เห็นว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ “เป็นฉบับประชาธิปไตย” และ เพื่อจะให้ “เกิดความเสมอภาคกันระหว่างสองนิกาย” (สิริวัฒน์ คำวันสา 2525, 121-123) เช่นเดียวกันกับกระจำนันทโพธิ์ กล่าวว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นับเป็นธรรมนุญปกครองสงฆ์ที่มีลักษณะก้าวหน้า เป็นธรรม และเป็นประชาธิปไตยที่สุด เพียงฉบับเดียวเท่าที่สังฆมณฑลไทยเคยมี” (กระจำนันทโพธิ์ 2528, 101)

อย่างไรก็ตาม เมื่อค้นคว้าเอกสารในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติพบว่า รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งคณะกรรมการเกี่ยวกับกิจการคณะสงฆ์สองชุด ได้แก่ คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา และ คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา ในขณะที่รัฐบาล

กำลังพิจารณาพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2484 ซึ่งมีเป้าหมายปรับปรุงโครงสร้างการบริหารคณะสงฆ์และหลอมรวมนิกายคณะสงฆ์ในอนาคต รัฐบาลตั้งคณะกรรมการพิจารณำรุงและส่งเสริมการศาสนา ซึ่งเป็นคณะกรรมการเฉพาะกิจที่ตั้งขึ้นมาเพื่อกำหนดกรอบบทบาทของคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของคณะราษฎร แต่เมื่อสงครามอินโดจีนเกิดขึ้น รัฐบาลตั้งคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาขึ้นเพื่อเร่งเผยแผ่พุทธศาสนาเพื่อต่อสู้กับศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์ของรัฐบาลฝรั่งเศส

ดังนั้น บทความนี้ต้องการศึกษานโยบายการควบคุมคณะสงฆ์ผ่านคณะกรรมการทั้งสองชุดในยุคสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ถึงแม้ว่าเรื่องพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เพื่อให้เกิดความเสมอภาคของคณะสงฆ์สองนิกายเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพุทธจักรที่รู้จักกันมากที่สุด ในสมัยรัฐบาลคณะราษฎร แต่บทบาทของคณะกรรมการทั้งสองชุดก็สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและควบคุมบทบาทของคณะสงฆ์ในสมัยรัฐบาลคณะราษฎรได้เช่นเดียวกัน เพราะนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องการให้พระสงฆ์เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญส่งเสริมนโยบายชาตินิยม

บทความนี้จะนำเสนอข้อศึกษาดังต่อไปนี้ 1) ความขัดแย้งของคณะสงฆ์หลังเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2481 2) นโยบายการปรับปรุงคณะสงฆ์รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 โดยในหัวข้อนี้จะแบ่งเป็น 3 ส่วนคือ การขอความร่วมมือให้คณะสงฆ์ช่วยเหลือนโยบายของรัฐบาล คณะกรรมการพิจารณำรุงและส่งเสริมการศาสนา และคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา: การเผยแผ่พุทธศาสนาในระหว่างกรณีพิพาทอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่ 2

1. ความขัดแย้งของคณะสงฆ์ตั้งแต่เหตุการณ์ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2481

เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ส่งผลสะท้อนต่อความตื่นตัวของสามัญชนที่มีการเมืองในระบอบใหม่ อีกทั้งยังสนับสนุนการปกครองของรัฐบาลคณะราษฎร ตัวอย่างเช่น พ่อค้า แพทย์ กรรมกร รวมถึงพระภิกษุ ช่วยรัฐบาลคณะราษฎรต่อต้านกบฏวระเดชในนามพลอาสาสมัคร เป็นต้น (ณัฐพล ใจจริง 2559) หรือประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตื่นตัวทางการเมืองและตระหนักถึงความสำคัญของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ (ศรีบุญ เทพสงเคราะห์ 2561) เป็นต้น

พระสงฆ์เป็นกลุ่มบุคคลที่ตื่นตัวทางการเมืองเช่นเดียวกับสามัญชน หลังเปลี่ยนแปลง การปกครองพบว่าพระสงฆ์ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเสมอภาคในการปกครอง เช่น กรณีการยึดอำนาจการปกครองจากเจ้าอาวาสของพระหล้า โสภโธ พระลูกวัดของวัดปทุม วารามประกาศยึดอำนาจจากเจ้าอาวาสเพื่อต้องการเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาระบบอาวุโส ในการปกครอง (Tiyavanich 1997, 190-191) อีกกรณีหนึ่งคือการถอดสมณศักดิ์พระญาณ นายก (ปลื้ม จันทโกทาโส) ด้วยข้อหาหมิ่นพระสงฆ์ชาติ ศาสนา กษัตริย์ กรณีดังกล่าวนี้สร้างความไม่พอใจให้ กับบรรดาลูกศิษย์ของพระญาณนายกเป็นอย่างยิ่ง หลังจากนั้น พระสงฆ์มหานิกายจึงรวมก่อ ตั้งคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาเพื่อเรียกร้องความเสมอภาคการปกครองระหว่างพระสงฆ์ มหานิกายและธรรมยุติกนิกายและผลักดันให้รัฐบาลแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (คณินันท์ จันทบุตร 2527, 83-92)

นอกจากนี้ ความเคลื่อนไหวของครูบาศรีวิชัยที่ต่อต้านอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ของ กรุงเทพฯ ได้กระตุ้นให้รัฐบาลคณะราษฎรสนใจในเรื่องการปกครองคณะสงฆ์มากขึ้น พระธรรม โกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าคณะมณฑลพายัพทำหนังสือรายงานมาที่รัฐบาลคณะ ราษฎรว่า วัดต่างๆ ในเชียงใหม่ขอลาออกจากการปกครองคณะสงฆ์ไปขึ้นอยู่กับครูบาศรีวิชัย แต่ในที่สุดรัฐบาลสามารถกดดันให้ครูบาศรีวิชัยลงนามสัญญากับรัฐบาลให้ยอมรับอำนาจคณะ สงฆ์ของกรุงเทพฯ (หจข. สร.0201.10/61) ยิ่งไปกว่านั้น การสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2480 เปิดโอกาส ให้รัฐบาลเข้ามาจัดการอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายเกี่ยวกับ พุทธศาสนา เมื่อสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) ขึ้นดำรงตำแหน่ง “สมเด็จพระ สังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก” ซึ่งเป็นครั้งแรกที่พระสงฆ์ในมหานิกายได้ดำรงตำแหน่งนี้ เพราะนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตำแหน่งนี้ล้วนเป็นของพระสงฆ์ ในธรรมยุติกนิกายทั้งหมด (คณินันท์ จันทบุตร 2527, 158-160) ด้วยปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ ทำให้รัฐบาลคณะราษฎรเข้ามาจัดการนโยบายพุทธศาสนาและยังเด่นชัดขึ้นเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี

2. นโยบายการปรับปรุงคณะสงฆ์

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487

กลุ่มการเมืองฝ่ายกษัตริย์นิยมอ่อนแอลง ตั้งแต่กบฏบวรเดชและการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2481 รัฐบาลกวาดล้างขบวนการฝ่ายกษัตริย์นิยมครั้งใหญ่ ที่คอยจ้องทำลายรัฐบาลคณะราษฎร ซึ่งประกอบด้วยเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร เป็นต้น² การสิ้นพระชนม์ของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทำให้รัฐบาลคณะราษฎรมีโอกาสเข้ามาดูแลนโยบายเกี่ยวกับพุทธศาสนา

โดยปกติทั่วไป รัฐยุคสมัยใหม่ทั้งปกครองแบบเผด็จการและเสรีประชาธิปไตยต่างก็ต้องเข้ามาจัดการควบคุมความเชื่อและศาสนาต่างๆ ภายในรัฐของตน รัฐสมัยใหม่เผชิญกับปัญหาความแตกต่างทางศาสนาและชาติพันธุ์ที่เกิดจากการเคลื่อนย้ายของแรงงานต่างถิ่นฐาน อย่างไรก็ตาม รัฐต้องดำรงรักษาอำนาจอธิปไตยภายใต้เขตแดนของตนไว้ รัฐจึงแสวงหานโยบายและกลยุทธ์เพื่อรักษาเอกภาพทางวัฒนธรรมเอาไว้ ในขณะที่เดียวกันต้องทำให้เศรษฐกิจดำเนินต่อไปได้ (Turner 2009) เช่นเดียวกับที่รัฐบาลคณะราษฎรต้องการควบคุมความเชื่อและศาสนาของประชาชนเพื่อสร้างเอกภาพภายในรัฐและสอดคล้องกับอุดมการณ์ของการปกครองระบอบใหม่

นโยบายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ของรัฐบาลคณะราษฎรทั้งพระยาพหลพลพยุหเสนา และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการให้คณะสงฆ์สองนิกายรวมเป็นนิกายเดียว ซึ่งความพยายามรวมคณะสงฆ์ให้เหลือเพียงนิกายเดียวถือว่าลดทอนอำนาจของธรรมยุติกนิกาย เพราะพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกายถูกมองว่าเป็นกลุ่มสนับสนุนกลุ่มกษัตริย์นิยมอีกด้วย (Jackson 1989, 27-26; 76-77) รัฐบาลมองว่าความขัดแย้งของพระสงฆ์สองนิกายเป็นอุปสรรคสำหรับการพัฒนาพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำรัฐ (Tiyavanich 1997, 187-188.) อีกประการหนึ่ง รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการให้พระสงฆ์ช่วยส่งเสริมและเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในนโยบายการสร้างชาติ

² โปรดดูการวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวขบวนการของขบวนการปฏิบัตินิยมปฏิวัติสยามได้ที่บทที่ 1 ใน ณัฐพล ใจจริง (2556)

2.1 การขอความร่วมมือให้คณะสงฆ์เพื่อช่วยเหลือนโยบายของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

นโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พุ่งเป้าไปที่การพัฒนาพลเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาล รัฐบาลส่งเสริมการเพิ่มจำนวนประชากรพร้อมกับการส่งเสริมอาชีพของประชาชน พื้นฐานแนวคิดของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือการเป็นชาติมหาอำนาจต้องมีประชากรที่เหมาะสมทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้นนโยบาย จึงเน้นไปที่การพัฒนาส่งเสริมอาชีพ สาธารณสุข สุขภาวะ (ก้องสกุล กวินวิโรgul 2545) ใน พ.ศ. 2482 รัฐบาลได้ขอความร่วมมือให้คณะสงฆ์ช่วยเหลือนโยบายของรัฐบาลในเรื่องการส่งเสริมอาชีพ พระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าคณะมณฑลพายัพ และ ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช ได้แต่งเทศนาธรรมเรื่อง “พันทุกข์เพราะเพียร” ให้กับรัฐบาลเพื่อนำไปเทศนาผ่านวิทยุกระจายเสียง (หจช. สร.0201.10/115)

รัฐบาลกำลังร่างพระราชบัญญัติสามฉบับ ซึ่งเกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ “ร่างพระราชบัญญัติจัดที่ดินให้ก่อกำเนิดผล” “ร่างพระราชบัญญัติบังคับคนจรจัดว่างงานให้ทำงาน” และ “ร่างพระราชบัญญัติการสวนครัวและการเลี้ยงสัตว์เพื่อประโยชน์แห่งครัวเรือน” การประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2482 คณะรัฐมนตรีพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการสวนครัวฯ เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนปลูกพืชผลทางการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ ในระหว่างพิจารณาร่างพระราชบัญญัตินี้ หลวงวิจิตรวาทการเสนอว่าเพื่อให้คนไทยสนใจในอาชีพปลูกพืชสวนครัวและกระตุ้นให้ประชาชนสนใจการประกอบอาชีพ ขอให้ร่างพระราชบัญญัตินั้น “เป็นการบังคับให้ทำสวนครัว” และขอเสนอ “ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมอาชีพและการงาน” หลวงวิจิตรวาทการให้เหตุผลว่า “บังคับให้คนที่ดูเหมือนอาชีพต่างๆ หรือกิจการบ้านประกอบอาชีพ วัตถุประสงค์ต้องการเปลี่ยนชีวิตจิตใจของคน ไม่ให้เห็นว่างานอาชีพต่างๆ เป็นของเลว” หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ก็เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ กล่าวว่า “เห็นด้วย เช่น กุลี ถือว่าเป็นล้มมาอาชีพควรหัดให้คนมีวินัยเสียแต่เมื่อเป็นเด็ก” (หจช. สร.0201.10/115)

หลวงวิจิตรวาทการยังกล่าวเสริมต่อไปอีกว่า ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมอาชีพและการงานต้องการ “ตัดนิสัยเด็กชู้เกียจ เราอบรมคนไม่ถูกทางมานานแล้ว เช่น แบบเรียนเร็ว กล่าวว่าคนนั่งในคันหามเป็นคนฉลาด แต่คนหามเป็นคนโง่” หลวงวิจิตรวาทการต้องการ “อยากให้พระช่วยเหลืออบรมด้วย โดยสั่งสอนให้หนักไปในทางเพียร ความพยายามก่อให้เกิดผล

ความสันโดษ มักน้อย ฯลฯ เหล่านี้เลิกสอนกันเสียที” หลวงพิบูลสงคราม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) เห็นด้วยกับแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ แต่ออกเป็นรัฐนิยมเหมาะสมกว่าพระราชบัญญัติ ดังนั้นหลวงพิบูลสงครามจึงแต่งตั้งกรรมการพระสงฆ์ ซึ่งมีหน้าที่ไปเทศนาเรื่องการส่งเสริมอาชีพ โดยกรรมการจะคัดเลือกพระสงฆ์อายุน้อย เพราะงานเทศนาส่งเสริมอาชีพเป็นกิจที่ตรากตรำและเดินทางไปหลายแห่ง พระสงฆ์เหล่านี้จะสั่งสอนประชาชนว่า “อย่าดูถูกอาชีพทั้งหลาย ชักชวนให้ทำสวนครัว” หลวงประดิษฐมนูธรรมเห็นด้วยและเพิ่มเติมอีกว่า “พระสงฆ์สมัยก่อนเป็นทั้งหมอ เป็นช่างไม้ ช่างปูน ทำได้เองหมด ควรรื้อฟื้นการฝีมือของพระด้วย” ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีสรุปว่า ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมอาชีพและการงาน ให้หลวงวิจิตรวาทการไปยกร่างเป็นรัฐนิยมแทน และเรื่องการขอความช่วยเหลือจากพระสงฆ์เรื่องการอบรมอาชีพนั่นก็ให้หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ดำเนินการ (สจช. สร.0201.10/115)

พระธรรมโกศาจารย์ ในฐานะประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์ฯ ยินดีที่จะตั้งคณะกรรมการคณะสงฆ์ขึ้นตามความต้องการของนายกรัฐมนตรี ทางกระทรวงธรรมการเสนอกับรัฐบาลขอให้ใช้งบประมาณสำหรับตรวจการคณะสงฆ์ ซึ่งต่อมารัฐบาลเห็นด้วย และในระหว่างที่พระปกครองตรวจการคณะสงฆ์ พระสงฆ์ปกครองเหล่านี้ก็เทศนาส่งเสริมการประกอบอาชีพให้กับประชาชน คณะกรรมการควรส่งบทเทศนาที่ชักจูงให้ประชาชนไม่เกียจคร้านในการประกอบอาชีพไปที่กรมโฆษณาการเพื่ออ่านทางวิทยุกระจายเสียงอีกด้วย ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2482 คณะกรรมการจะเทศนาธรรมออกอากาศวิทยุกระจายเสียงในวันธรรมสวนะ และมอบหมายให้พระสงฆ์มีหน้าที่เทศนาส่งเสริมอาชีพเมื่อได้รับกิจนิมนต์ เช่น เทศนาในงานศพ เป็นต้น นอกจากนี้ รัฐบาลเห็นควรให้ตั้งคณะกรรมการควบคุมการเทศน์ ซึ่งกำหนดให้พระสงฆ์ที่ออกไปเทศนาต้องสำเร็จการศึกษาชั้นเปรียญธรรมโทหรือนักธรรมเอกขึ้นไป พระสงฆ์กลุ่มนี้จะไม่ต้องควบคุมเนื้อหา แต่ต้องเทศนาไปตามหัวข้อที่คณะกรรมการกำหนด ส่วนพระที่วิทยฐานะต่ำกว่าต้องเทศนาตามบทความที่คณะกรรมการเรียบเรียงไว้ หรือใช้บทธรรมเทศนาเก่าๆ ที่ส่งเสริมการประกอบอาชีพ

เนื้อหาของบทเทศนาต้องเป็นไปตามกรอบ “ความต้องการของชาติ” หลวงวิจิตรวาทการได้วางกรอบเทศนาเพื่อ

ปลูกฝังให้พลเมืองของเรามีนิสัย

- (๑) ขยันขันแข็ง ขจัดความเกลียดคร้าน
- (๒) แสวงหาความสุขด้วยการทำงาน ไม่ใช่ด้วยการนอนสบาย
- (๓) พึ่งตนเอง ไม่แอบอิงอาศัยเบียดเบียนผู้อื่น
- (๔) เห็นสัมมาชีพเป็นการมีเกียรติ ไม่ใช่เน้นกายในการประกอบสัมมาชีพ
และไม่เห็นการงานเป็นของต่ำของเลว
- (๕) พยายามหลีกเลี่ยงและปลดเปลื้องหนี้สิน
- (๖) ให้คิดถึงส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว
- (๗) ระลึกถึงกาลไกล (หจข. สร.0201.10/115)

ข้อที่ 7 เป็นข้อที่รัฐบาลกังวลใจมากที่สุด หลวงวิจิตรวาทการยกตัวอย่างชาวนาที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนเองเพราะไม่ระลึกถึงกาลไกล ชาวนามักจะขายที่ดินให้กับคนร่ำรวยเพื่อนำเงินมาใช้ชั่วคราว ต่อมาภายหลังชาวนาก็ต้องเช่าที่เพื่อทำนา หรือชาวนาที่มีที่ดินใกล้เทศบาลมักขายหน้าดินเพื่อไปถมบ้านเศรษฐกิจ เมื่อขายดินที่สมบูรณ์ไปแล้ว ชาวนาก็ไม่สามารถปลูกข้าวได้ ถ้าไม่บริบูรณ์เรื่องนี้ “ผลร้ายอันนี้อาจจะร้ายถึงกับทำให้ประเทศชาติล่มจมได้ทีเดียว” (หจข. สร.0201.10/115) อันที่จริง ชาวนาประสบปัญหาเรื่องเทคโนโลยีการผลิต พันธุ์ข้าวที่ดี และระบบชลประทานที่ล้าหลัง ชาวนาต้องเผชิญปัญหาในการผลิตข้าวเพื่อตอบสนองกับตลาดส่งออก การปลูกข้าวต้องใช้เงินทุนสูง ทำให้ชาวนาต้องไปกู้เงินดอกเบี้ยสูงๆ จนเกิดสถานะหนี้สินสะสม (เจมส์ ซี อินแกรม 2552, 89-94)

บทเทศนาธรรมเรื่อง “พันทุกข์เพราะเพียร” ของพระธรรมโกศาจารย์เน้นไปที่ธรรมะระดับคฤหัสถ์ พุทธเจ้าทรงตรัสว่า คฤหัสถ์ที่ดีต้องรู้จักแสวงหาทรัพย์สินอย่างสุจริต ไม่เลือกงานหนักงานเบา และนำทรัพย์สินนั้นมาเจือปนตามารดาและเครื่องญาติ คฤหัสถ์ที่ดีมีหน้าที่เสียภาษีหรือ “ราชพลี” แต่พระธรรมโกศาจารย์เห็นควรแก้เป็น “รัฐพลี” เพื่อราชการแผ่นดิน คฤหัสถ์ที่ดีต้องไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย และต้องไม่แสวงหาเงินอย่างทุจริต พระธรรมโกศาจารย์เห็นว่าการทุจริตนั้นเลวร้ายกว่าการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย เพราะทำให้คนอื่นเดือดร้อนโดยไม่สนใจกฎหมายของรัฐ (หจข. สร.0201.10/115) เมื่อพิจารณาบทเทศนาดังกล่าวนี้นับว่าสอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมอาชีพของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

โครงการให้พระสงฆ์เทศนาสอนประชาชน “ให้เกิดความเพียรก่อร่างสร้างตน ขยันขันแข็งในการประกอบสัมมาอาชีพ” เป็นที่พอใจของรัฐบาล ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2484 รัฐบาลขอเพิ่มพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิไปเทศนาสอนประชาชนตามหลักนโยบายสร้างชาติ พระธรรมโกศาจารย์ ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราช³ พิจารณาให้พระสงฆ์จากพระนครและธนบุรีไปเทศนาให้กับประชาชนในทุกจังหวัด ในส่วนภูมิภาคนั้นเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้อนุญาตให้พระสงฆ์เทศนาในเขตปกครองตนเอง แต่ในกรณีนอกเขตปกครองตนเองก็ให้เจ้าคณะนั้นๆ ทำหนังสือขออนุญาตจากประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราช พระรูปนั้นจึงเดินทางไปเทศนาได้ และพระสงฆ์ที่ไปเทศนานั้นต้องส่งรายงานผลการปฏิบัติงานไปยังกรมธรรมการอีกด้วย นอกจากนี้ กระทรวงมหาดไทยสั่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดสนับสนุนคณะสงฆ์ที่ไปเทศนาเรื่องส่งเสริมอาชีพด้วย รัฐบาลยังจัดพิมพ์หนังสือ พระธรรมเทศนาสอนประชาชนฉบับกรมธรรมการ ซึ่งเป็นหนังสือรวมบทเทศนาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ และออกจำหน่ายสำหรับประชาชนที่มีจิตศรัทธาถวายให้กับวัดต่างๆ ทั่วประเทศ โดยจัดพิมพ์เป็นรูปแบบใบลาน (หจข. สร.0201.10/126)

สรุป ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม คณะสงฆ์มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนรัฐบาลเผยแพร่นโยบายส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพและไม่ให้เกียจคร้าน สอดคล้องกับนโยบายส่งเสริมคุณภาพของพลเมืองของสมัยจอมพล ป. ที่เชื่อว่าการเป็นหนึ่งในประเทศมหาอำนาจได้ต้องมีประชากรที่มากเพียงพอ มีคุณภาพ มีอาชีพ และเชื่อฟังผู้นำ พระสงฆ์ที่จะส่งไปเทศนาเรื่องนโยบายส่งเสริมอาชีพต้องผ่านการรับรองจากคณะกรรมการควบคุมการเทศน์ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีวิद्याฐานะที่สูงและเทศนาไปตามหัวข้อที่คณะกรรมการกำหนด การที่รัฐบาลสนใจกำกับดูแลคณะสงฆ์เพราะเป็นองค์กรซึ่งใกล้ชิดกับประชาชนและสามารถช่วยขับเคลื่อนนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลได้

³ ก่อนพระราชบัญญัติการปกครองสงฆ์ พ.ศ. 2484 จะประกาศใช้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) ได้ตั้งคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราชขึ้น เพื่อดูแลการปกครองคณะสงฆ์ เนื่องจากยังไม่สามารถปกครองคณะสงฆ์ได้ทั้งหมด (พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ติสฺสเทโว วัดสุทัศน์เทพวรารามและปริณิณเทศนา 2488) อีกทั้งปัญหาสุขภาพของสมเด็จพระสังฆราชเองอีกด้วย จึงต้องมีคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราช

2.2 คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา

คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาเกิดขึ้นระหว่างการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2481 หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี กล่าวว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงต้องการตั้งสมาคมบำรุงพุทธศาสนาและขอให้รัฐมนตรีเข้าร่วมสมาคมด้วย จึงเห็นว่ารัฐบาลควรทำเรื่องนี้เสียเองเพราะอาจถูกกล่าวหาได้ว่ารัฐบาลไม่บำรุงศาสนา (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 2) ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีตกลงให้ตั้งกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อพิจารณาส่งเสริมการศาสนา ประกอบด้วย 1) ผู้แทนจากกระทรวงธรรมการ เป็นประธาน 2) ผู้แทนมหาดไทย 3) หลวงวิจิตรวาทการ และ 4) พันเอก หลวงสฤษฏยุทธศิลป์

หลวงกาจสงครามรัฐมนตรีลอยเห็นด้วยกับหลวงพิบูลสงคราม โดยกล่าวว่า “คณะราษฎรได้วางนโยบายการปกครองไว้ครบแล้ว แต่หากศาสนาไม่ได้กล่าวถึง อาจจะเป็นเพราะข้อนี้ทำให้ฝ่ายตรงข้ามอ้างว่าฝ่ายเราเป็นฝ่ายที่ไม่มีศาสนา” เขายังแสดงความคิดเห็นอีกว่า ประเทศไทย “ไม่บังคับและก็ปล่อยไปตามยถากรรม ทำให้หย่อนในทางศีลธรรม ถ้ามีระเบียบอันใดที่จะให้เด็กทั่วไป และเด็กนักเรียนได้รับการศึกษาทางศาสนาเสียบ้างน่าจะดี พระสงฆ์ก็มีมาก และมีพอที่จะสอนได้อย่างทั่วถึงแล้ว” ข้อเสนอของหลวงกาจสงครามเป็นที่พอใจของนายกรัฐมนตรี เพราะหลวงกาจสงครามได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหนึ่งในคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา อีกทั้งนายกรัฐมนตรีสั่งให้นำข้อเสนอของหลวงกาจสงครามไปพิจารณาด้วย (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 14 และ 18)

ในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2482 คณะรัฐมนตรีได้ประชุมกำหนดขอบเขตหน้าที่ของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา โดยมีพันโท ประยูร ภมรมนตรี เป็นประธานคณะกรรมการฯ ซึ่งได้กล่าวหลักการของคณะกรรมการฯ ว่า 1) จัดการยุบวัดที่พระสงฆ์มีจำนวนน้อยและควบคุมการบวชโดยถ้าพระสงฆ์บวชเกินหนึ่งพรรษาต้องบังคับให้เรียน 2) สำหรับศาสนาอิสลาม ประยูรกล่าวว่า “ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ยากมาก เพราะแก่แปลศาสนาได้ตามชอบใจ เห็นควรส่งของเราที่นับถือศาสนาอิสลามออกไปให้มีอิทธิพล แล้วให้หาวิธีแปลคัมภีร์ให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายเรา และหาข้าหลวงที่ถนัดมส่งออกไปให้หาวิธีบังคับให้แกพูดภาษาไทย” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 31)

หลวงวิจิตรวาทการรับผิดชอบดูแลการส่งเสริมฝ่ายพุทธศาสนาเสนอว่าควร 1) แก้ไขหลักสูตรพุทธศาสนาเสียใหม่ 2) จำกัดจำนวนของวัดลงไป 3) ให้พระเทศน์ให้เป็นประโยชน์ ซึ่งข้อที่สามนั้นรัฐบาลได้ ดำเนินการอยู่แล้ว⁴ ปรีดี พนมยงค์เสนอให้หลวงวิจิตรวาทการคุมอธิบดีกรมธรรมการอีกตำแหน่งเพราะเห็นว่าพระชำนัญอนุสาสน์ (ทองคำ โคปาลสูตร) ไม่น่าจะดำเนินนโยบายได้ หลวงวิจิตรวาทการไม่ปฏิเสธที่จะรับตำแหน่งแต่เสนอว่า “ถ้าจะทำได้ละม่อมก็ต้องไปจับมือพระให้เซ็นได้ คือหมายความว่าไม่ให้เรา (รัฐบาล) ทำ แต่พระทำเอง” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 32)

นโยบายการปรับปรุงพุทธศาสนาของคณะกรรมการฯ เน้นวางหลักสูตรสำหรับพระสงฆ์ และปรับปรุงพื้นที่ภายในวัด และออกกฎว่าผู้ที่ต้องการบวชนั้นต้องอ่านหนังสือได้ สำหรับศาสนาอิสลาม นายกรัฐมนตรีต้องการบังคับ “ข้าราชการให้พยายามพูดภาษาไทยกับชาวพื้นเมือง” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 32) หลวงสฤษฏียุทธศิลป์ (เพียร พิริยะโยธิน) เห็นว่าชาวมุสลิมสายเคร่งอยู่ที่ปัตตานีและชาวมุสลิมกลันตันยังมาเรียนหนังสือที่ปัตตานี แต่โรงเรียนที่ปัตตานีมีคุณภาพแย่กว่าที่ปีนังและยังมีไม่เพียงพอ ถ้ารัฐบาลพัฒนาการศึกษาในเขตภาคใต้จะชักจูงคนมาเรียนในประเทศไทย (ปัตตานี)⁵ หลวงสฤษฏียุทธศิลป์เห็นว่าไม่ควรไปแทรกแซงเรื่องศาสนา ถ้าชาวมุสลิมภาคใต้ไม่ขัดต่ออำนาจการปกครองของไทย แต่ปรีดี พนมยงค์เห็นว่าข้าหลวงนั้นอะลุ่มอล่วยเกินไป รัฐบาลต้องวางแผนว่าให้ชาวมุสลิมเรียนภาษาไทย เขาจึงเสนอแซม มุสตาฟา (แซม พรหมยงค์) ให้ช่วยนโยบายศาสนาของรัฐบาล⁶

นอกจากนี้ รัฐบาลเสนอให้แก้ไขเรื่องวันหยุดราชการ นายกรัฐมนตรีเห็นว่าหน่วยงานราชการหยุดวันอาทิตย์ แต่ทางจังหวัดชายแดนใต้หยุดทุกวันศุกร์ และกรมศุลกากรหยุดวันศุกร์ตามวัน Good Friday และเทศกาลตรุษจีน ผู้บังคับบัญชาโรงเรียนนายร้อยก็อนุญาตให้นักเรียนลาหยุดได้ หลวงกาจสงครามเห็นว่าการกำหนดวันหยุดราชการถือว่าเป็น “เกียรติยศ

⁴ โปรดดูหัวข้อ 2.1

⁵ ไทรบุรี กลันตัน และตรังกันได้เป็นส่วนหนึ่งของสยามระหว่าง ค.ศ. 1943-1945/ พ.ศ. 2486-2488

⁶ ดูบทบาทชนชั้นนำมุสลิมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และสังคมมุสลิมหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้จาก (นริศ จรัสจรรยาวงศ์ 2564ก, 127-184)

ของชาติ” ดังนั้น คณะรัฐมนตรีจึงตั้งกรรมการมาอีกหนึ่งชุดเพื่อพิจารณาเวลาทำงานและวันหยุดราชการให้เหมาะสม รัฐบาลมีมติไม่อนุญาตให้ข้าราชการกรมศุลกากรหยุดวันตรุษจีน ซึ่งจะเริ่มปีถัดไป (พ.ศ. 2483) (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 33)

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2484 จอมพล ป. พิบูลสงครามตัดสินใจเปลี่ยนสมาชิกคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา โดยมีนาวาเอก หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานกรรมการฯ แทนพันโท ประยูร ภมรมนตรี⁷ สงครามอินโดจีนทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างชาวคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกกับรัฐบาล มากขึ้น ในขณะที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งเป็นอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2479-2487) ได้ทราบเรื่องบุคลากรในมหาวิทยาลัยกล่าวว่าพุทธศาสนา “ไม่มีอะไรเป็นหลักที่จะชักจูงให้คนนับถือ ส่วนคริสตศาสนานั้น มีพระเจ้าคุ้มครองให้ประโยชน์ดีกว่า ... ในจุฬาฯ มีคนเป็นคริสต์มาก” จอมพล ป. “เลยสั่งตั้งกรรมการพิจารณาปลดคนที่นับถือศาสนาอื่น การที่พุทธศาสนาเราไม่เผยแพร่หลายก็เพราะเราไม่มีการสอนศาสนาโดยทั่วไปๆ ไป ส่วนคริสต์ศาสนาเขาสอนอบรมตั้งแต่เล็กๆ และถูกบังคับให้เรียน คนจึงฝังหัวเชื่อถือมาก” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 40) ในระหว่างสงครามอินโดจีน จอมพล ป. รณรงค์ต่อต้านการดำเนินการของวัดนิกายโรมันคาทอลิกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากวัดสังกัดนิกายโรมันคาทอลิกถูกมองว่าเป็นสัญลักษณ์ของฝรั่งเศส (Strate 2011)

การประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาชุดใหม่นี้มีขึ้นครั้งแรกในวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2484 หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ในฐานะประธานกล่าวในที่ประชุมว่า คณะกรรมการฯ ชุดนี้วางโครงการส่งเสริมบำรุงพุทธศาสนาเป็นหลักก่อน ส่วนศาสนาอิสลามคณะรัฐมนตรีเห็นว่าควรพิจารณาภายหลัง คณะกรรมการฯ ร่วมมือร่วมทำงานกับหน่วยงานราชการอื่นๆ ถ้าประเด็นส่งเสริมด้านศาสนาเกี่ยวข้องกับหน่วยงานนั้นโดยตรง แต่ถ้าเป็นเรื่องที่ต้อง

⁷ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นประธานกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา ซึ่งมีกรรมการอีก 6 คน ได้แก่ หลวงกาจสงคราม หลวงโกวิทอภัยวงศ์ หลวงเชวงศักดิ์สงคราม หลวงวิจิตรวาทการ นายวิลาศ โอสถานนท์ และหลวงสฤษฏ์ยุทธศิลป์ ส่วนพันโทประยูรนั้นจอมพล ป. ให้ประยูรเป็นหนึ่งในคณะทูตเจรจาในทวีปยุโรป เช่น เจรจากับรัฐบาลสวิสและรัฐบาลนาซีเรื่องข้อพิพาทอินโดจีน (พ.ศ. 2483) และไปเจรจาเปิดความสัมพันธ์การค้ากับสหภาพโซเวียต (พ.ศ. 2484) เป็นต้น (ประยูร ภมรมนตรี 2525, 169-193)

ใช้อำนาจฝ่ายบริหาร คณะกรรมการชุดนี้จะเสนอเรื่องไปยังคณะรัฐมนตรีให้สั่งการออกไป ในการประชุมครั้งนี้ คณะกรรมการฯ ส่งหนังสือขอความเห็น⁸ ไปยังพุทธธรรมสมาคม ยวพุทธศาสนิกสมาคม กรมมหาดไทยในฐานะที่ดูแลกิจการทางศาสนาโดยทั่วไป สมเด็จพระพรหมญาณวงศ์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกาย สมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ นายทองสิป ศุภะมาร์ค⁹ พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป์) อนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก พระราชธรรมนิเทศ (เพียร ไตติยานนท์) รองอธิบดีกรมโฆษณาการ

การประชุมคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาครั้งที่สองพิจารณาเรื่องหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ ความต้องการของคณะกรรมการฯ คือเปลี่ยนหลักสูตรให้พระสงฆ์เรียนสาขาวิชาอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น ภาษาต่างประเทศ (นอกเหนือจากภาษาบาลี) ประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์ เป็นต้น แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ต้องการศึกษาภาษาบาลีเพียงอย่างเดียว และการขยายหลักสูตรก็ต้องจ้างอัตราอาจารย์เพิ่ม และเงินศาสนสมบัติกลางรัฐบาลนำไปซื้อพันธบัตรจึงไม่เพียงพอต่อการจ้างข้าราชการเพิ่ม (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 74) ดังนั้นที่ประชุมจึงตกลงเก็บเรื่องนี้ไว้พิจารณาภายหลัง

เรื่องต่อมาคณะกรรมการฯ ได้พิจารณาเรื่อง “จำกัดจำนวนวัดและการสร้างวัดให้อยู่ในขอบเขต” หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่าประเทศไทยมีพระสงฆ์ถึง 219,000 รูป ซึ่งเทียบสัดส่วนประชากรต่อพระสงฆ์คือ 1 รูปต่อประชากร 70 คน บางวัดมีพระจำวัดเพียงแค่รูปเดียว ในขณะที่บางวัดมีพระสงฆ์หลายรูป และมีของบริจาคทำบุญใช้อย่างฟุ่มเฟือย หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์ขอข้อมูลจำนวนพระสงฆ์ในแต่ละตำบลจากกรมธรรมการ เพื่อจัดสรรพระสงฆ์ไว้สำหรับอบรมสั่ง

⁸ หนังสือที่จะสอบถามความเห็นมีประเด็นดังต่อไปนี้ ๑. มูลเหตุแห่งความเสื่อมโทรม ๒. วิธีการแก้ความเสื่อมโทรม ๓. มูลเหตุแห่งความไม่ก้าวหน้า ๔. วิธีการส่งเสริมให้ก้าวหน้า เช่น ก. ก้าวหน้าในทางศาสนา ข. ก้าวหน้าในด้านการปกครอง ค. ก้าวหน้าในทางการเมือง ง. ก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ หนังสือที่จะไปขอความเห็นจากพระภิกษุไม่ต้องสอบถามในข้อที่ ๔ (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 68-69)

⁹ ทองสิป ศุภะมาร์ค อุปสมบทที่วัดมกุฏกษัตริยาราม และจบเปรียญธรรม 9 ประโยค ทองสิปได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์ หลังจากทีละสิขแล้ว ทองสิปได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ. 2480

สอนประชาชนอย่างทั่วถึง (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 75) แม้ว่าที่ประชุมยังไม่มีข้อสรุป
 สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลต้องการจัดการให้คณะสงฆ์เป็นเครื่องมือส่งเสริมนโยบายของรัฐ

หลวงวิจิตรวาทการแจ้งให้คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาทราบว่
 ในขณะนี้รัฐบาล ตั้งคณะกรรมการรณนิกายคณะสงฆ์ขึ้นอีกชุดหนึ่งเพื่อพิจารณาการปกครอง
 คณะสงฆ์ใหม่ให้มีรูปแบบคล้ายรัฐธรรมนูญ เช่น มีประชุมสงฆ์ มีศาลของพระ ซึ่งต่อมาก็คือ
 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่าคณะกรรมการรณนิกายสงฆ์
 ยังเห็นว่าควรลดตำแหน่งสมณศักดิ์ให้น้อยลง และนิตยภัทรมไม่ควรให้ตามสมณศักดิ์ แต่ควร
 ให้ตามภาระหน้าที่และการบริหารงาน อีกทั้งเจ้าคณะจังหวัดก็ไม่จำเป็นต้องมีสมณศักดิ์ ควร
 อนุญาตให้พระสงฆ์ที่จบเปรียญธรรมขึ้นดำรงตำแหน่งได้ (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 78)

วาระการประชุมเรื่องต่อมาคือ “พระพุทธศาสนาในทางความเกี่ยวพันกับเศรษฐกิจ
 ซึ่งมีความหมายประกอบว่า เพื่อไม่ให้พระศาสนาทำให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเสื่อม จำต้อง
 กำหนดขอบเขตต์ของการบวช ไม่ให้คนหนีไปอาศัยผ้าเหลือง” การบวชแบ่งเป็นสองประเภท
 คือ 1) การบวชตามประเพณีที่ส่วนมากจะบวชเรียนเพียงหนึ่งพรรษา และ 2) การบวชระยะ
 ยาว สำหรับการบวชตามประเพณีนั้นผู้ที่ต้องการบวชห้ามเป็นโรคต้องห้ามและห้ามมีหนี้สิน
 คณะกรรมการฯ ได้กำชับให้พระอุปัชฌาย์เคร่งครัดมาก แต่สำหรับพระสงฆ์ที่จะบวชระยะยาว
 หรือบวชตลอดชีวิตนั้น คณะกรรมการฯ เห็นว่าต้องปรับหลักสูตรนักรรณใหม่ ซึ่งจะเพิ่มความ
 รู้ในวิชาเกี่ยวกับทางโลกย์มากขึ้น (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 79-84)

คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาพิจารณาเรื่อง “พระพุทธศาสนาใน
 ทางความเกี่ยวพันกับการเมือง” จุดประสงค์ของการพิจารณาคือ “ต้องให้ท่านศึกษาให้ทันกับ
 ความก้าวหน้าของฝ่ายอาณาจักร เพื่อเลือกข้อธรรมะใช้ให้เหมาะกับสถานภาพสากล ในการ
 เทศน์โก้นมโจนตามแนวที่ฝ่ายอาณาจักรต้องการ” ความต้องการของคณะกรรมการฯ ชุด
 นี้มีจุดประสงค์เพื่อให้พระสงฆ์ “บำเพ็ญประโยชน์ต่อฝ่ายอาณาจักร โดยให้ท่านมีความเข้าใจ
 อันดีว่า ศาสนากับบ้านเมืองเป็นสิ่งที่แยกจากกันมิได้” คณะกรณเห็นว่าเพื่อให้ประเทศ
 เจริญก้าวหน้าต้องให้ “พระสงฆ์ควรจะช่วยฝ่ายรัฐในการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ซำบซึ้งถึง
 หน้าที่พลเมืองที่ดีว่าจะต้องทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง เช่น การประพฤติตัวดี การประกอบ

ล้มมาอาชีพ มีการทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ การตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 87)

หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เสนอว่า พระสงฆ์ควรเปลี่ยนเนื้อหาการเทศนา เช่น “การฆ่าสัตว์ เป็นบาปนั้น น่าจะลดหย่อนผ่อนผันเป็นว่าให้ทำได้ตามควรแก่เหตุและความจำเป็น มิใช่ถ้าทำแล้วก็ต้องเป็นบาปอยู่เสมอไปดังนี้ เป็นต้น” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 87) ประเด็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลที่ต้องการส่งเสริมโภชนาการให้กับพลเมือง รัฐบาลคณะราษฎรตั้งกองส่งเสริมอาหารขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพการบริโภคอาหารของประชาชนให้ดีขึ้น รัฐบาลเน้นส่งเสริมร่างกายของพลเมืองด้วยการรับประทานอาหารอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ นายแพทย์ยง ชูติมา และ ดร.ตัว ลพานุกรม มีบทบาทสำคัญที่ผลักดันนโยบายส่งเสริมโภชนาการ ต่อมา พ.ศ. 2481 รัฐบาลตั้งกองส่งเสริมอาหารขึ้นเนื่องจากร่างกายของประชาชนส่วนมากไม่สูงใหญ่ รัฐบาลรณรงค์ให้ประชาชนรับประทานอาหารให้ถูกหลักโภชนาการ (ชายชาติ มุกสง 2556) ดังนั้น คำสอนพุทธศาสนาก็ต้องปรับไปตามความต้องการของฝ่ายอาณาจักร

คณะกรรมการ ฯ โจมตีเรื่องประโยชน์ของพระสงฆ์ต่อสังคมและรัฐเป็นอย่างยิ่ง เช่น หลวงกาจสงครามกล่าวว่า “พระมีหน้าที่จำเป็นประกอบกิจอันใดอันหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อบ้านเมือง ไม่ใช่บวชแล้วก็ไปอยู่นิ่ง ๆ โดยไม่ได้ทำอะไรเสียเลย” หรือ หลวงสฤษฏ์ยุทธศิลป์กล่าวว่าพระสงฆ์ควรเป็น “เครื่องมือช่วยเหลือในการสร้างชาติ” เพราะ “ชาตินั้นสำคัญกว่าศาสนา คือศาสนาเป็นที่สองรองลงมาจากชาติ ถ้าชาติไม่มั่นคงแข็งแรง ศาสนาก็ยอมเสื่อมโทรมหรือดำรงอยู่ไม่ได้” แต่หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เสนอว่า ถ้าให้พระสงฆ์ร่วมมือกับรัฐบาลนั้นจะต้อง “พยายามเดินทางสายกลาง เชื่อว่าท่านไม่ขัดข้อง แต่ถ้าตึงไป ท่านอาจจะไม่เล่นด้วย และอาจจะว่าเราทำความกระทบกระเทือนแก่ทางศาสนา” และถ้ารัฐบาลเข้าแทรกแซงพระสงฆ์เกินไป “อาจมีบุคคลที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลใช้อิทธิพลทางพระเข้ามาแทรกแซงทางการเมือง” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 88)

คณะกรรมการ ฯ ยังเห็นว่าการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพ หลวงวิจิตรวาทการยกตัวอย่างมิชชันนารีว่าสามารถเผยแพร่ศาสนาคริสต์ไปได้อย่างกว้างขวาง เพราะมิชชันนารีได้รับฝึกอบรมมาเป็นอย่างดี ดังนั้น รัฐบาลควรจัดอบรมพระสงฆ์ที่เผยแพร่ศาสนา ให้มีความรู้เรื่อง “จิตตวิสัยของประชาชน” ซึ่งก็คือให้พระสงฆ์ใส่ใจความรู้สึกของประชาชนและ

ส่งเสริมนโยบายรัฐไปพร้อมๆ กัน คล้ายกับบรรดาคณะมิชชันนารีที่เป็นแพทย์รักษาคนป่วย เป็นครูให้การศึกษา ดูแลเด็กผู้ด้อยโอกาส และเผยแพร่ศาสนาไปพร้อมกัน คณะกรรมการฯ จึงเห็นว่า 1) ต้องปรับปรุงคุณสมบัติเกี่ยวกับพระสงฆ์ 2) ตัดสิ่งแวดลอมที่จะทำให้พระสงฆ์เสื่อมลงไป 3) คณะสงฆ์ควรช่วยเหลือรัฐบาลในขอบเขตของพระสงฆ์ที่สามารถทำได้ (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 89-91)

หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าการปรับปรุงหลักสูตรน่าช่วยให้การเผยแผ่พุทธศาสนา มีประสิทธิภาพมากขึ้น เขารับหน้าที่วางโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ แต่ไม่รวมถึง หลักสูตรธรรมศึกษาสำหรับคฤหัสถ์ หลวงวิจิตรวาทการเลียนแบบโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์จากหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อถึงขั้นปริญญาโทหลักสูตรแบ่งออกเป็นสามแผนก คือ ปริญญาโทสามัญ ปริญญาโทแผนกเผยแผร์ ภายใน ปริญญาโทเผยแผร์ภายนอก¹⁰ พระสงฆ์ที่สอบผ่านปริญญาโทสามัญแล้วสามารถต่อปริญญาเอกได้ ในการประชุมครั้งนี้ คณะกรรมการฯ แสดงความเห็นที่แตกต่างพอสมควร โดยเฉพาะระหว่างประธานกับหลวงกาจสงคราม ซึ่งเสนอว่าวิชาระดับพื้นฐานควรจะบรรจุวิชาไฟฟ้า ชีววิทยา พฤษศาสตร์ สถาปนิก คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และภาษาต่างประเทศไว้ และระดับปริญญาตรีขึ้นไปควรเพิ่มวิชาประวัติศาสตร์และดาราศาสตร์ หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์กลับเห็นว่า บรรดาวิชาที่หลวงกาจสงครามเสนอเป็นวิชาฝ่าย “คฤหัสถ์” เรียน ซึ่งเหมือนกับรัฐบาลส่งเสริมให้พระสงฆ์ทำอาชีพมากกว่าเผยแผ่ศาสนา แต่หลวงกาจสงครามโต้แย้งว่าวิชาที่ตนเสนอนั้น มีประโยชน์ต่อสังคม เช่น วิชาสถาปนิกพระสงฆ์ก็จะได้ซ่อมแซมบำรุงวัดหรือสร้างศาสนสถานเองได้ หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์ยังยืนยันกรานไม่เห็นด้วยกับแนวคิดหลวงกาจสงครามเพราะ “การกระทำดังนั้นจะเป็นทางส่งเสริมให้พระท่านสึกเร็ว” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 94-95)

หลวงวิจิตรวาทการพยายามประนีประนอมความคิดทั้งสอง โดยเสนอให้แยกหลักสูตรพระสงฆ์มัธยมเป็นสายสามัญและสายวิสามัญ หลักสูตรสายสามัญเน้นศึกษาเพื่อเข้าสู่มหาวิทยาลัย

¹⁰ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองเปิดสอนระดับปริญญาตรีมีสองแขนงคือ ปริญญาตรีธรรมศาสตร์บัณฑิต และประกาศนียบัตรบัณฑิต (เทียบเท่าปริญญาตรีหลักสูตร 3 ปี) หลังจากนั้นนักศึกษาสามารถต่อปริญญาโทได้แยกเป็นแขนงได้แก่ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการทูต สำหรับแขนงบัณฑิตชั้นนี้ถ้าเรียนประกาศนียบัตรชั้นสูงทางบัณฑิตใช้เวลาศึกษาทั้งหมด 5 ปี (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ 2535, 69-77)

ส่วนวิสามัญก็ใ้วิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สถาปนิก เป็นต้น แต่พระขำนาญอนุสาสน์กับหลวงอำนวนาวาสวัสดิ์ก็ยังแย้งว่าวิชาที่เสนอมานั้นดูเป็นวิชาของฆราวาส ในขณะที่หลวงกาจสงครามก็ยืนยันกันว่า “เราสนับสนุนให้ท่านเรียนสิ่งที่มีประโยชน์ ถ้าเราไม่ส่งเสริมให้ท่านเรียน ท่านก็อยู่เฉยๆ ลึกก็ไม่ลึก ฉะนั้นทางที่ดี เราก็หาทางให้ท่านมีความรู้กว้างขวางขึ้น” (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 96) หลวงวิจิตรวาทการรับอาสาไปแก้ไขหลักสูตรการศึกษาพระสงฆ์เพื่อให้คณะกรรมการฯ พิจารณาอีกครั้ง

ในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2484 หลวงวิจิตรวาทการนำเสนอต่อคณะกรรมการฯ ว่า สายวิสามัญควรเพิ่มไปจำนวนสองวิชา ได้แก่ วิชาพยาบาล และ วิชาช่าง หลวงวิจิตรวาทการอ้างถึงบทบาทของมิชชันนารีที่เป็นทั้งแพทย์และผู้เผยแผ่ศาสนาคริสต์ ในชนบทที่ยังขาดแคลนแพทย์สมัยใหม่ ทำให้ประชาชนเชื่อถือสิ่งมงาย เช่น การรดน้ำมนต์รักษาโรค เป็นต้น หากพระสงฆ์มีความรู้วิชาพยาบาล ก็ช่วยรักษาประชาชนในเบื้องต้น ส่วนวิชาช่างนั้นนอกจากพระสงฆ์จะใช้วิชาช่างที่ศึกษามาเพื่อซ่อมแซมศาสนสถาน ยังสามารถแนะนำชาวบ้านให้ซ่อมแซมบ้านเรือนอีกด้วย หลวงอำนวนาวาสวัสดิ์เห็นว่าร่างหลักสูตรที่หลวงวิจิตรวาทการเสนอมาน่าจะเป็นไปได้ เพราะเป็นเพียงการปฐมพยาบาลและวิชาช่างขั้นต้นเท่านั้น ดังนั้นจึงนำสองวิชาใหม่ใส่เข้าไปสายวิสามัญ โดยตัดวิชาบาลีไวยากรณ์และนกรณ์รวมโทออกไป (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 98-99)

หลวงกาจสงครามเสนอให้คณะกรรมการฯ ควบคุมจำนวนพระสงฆ์ ด้วยวิธีการลดจำนวนพระสงฆ์โดยใช้เกณฑ์การศึกษาเป็นตัวกำหนด ถ้าบวชเป็นพระสงฆ์หรือเณรแล้วไม่ศึกษา ก็ควรสึกเป็นฆราวาส ถึงแม้ว่าพระสงฆ์ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรใหม่แล้วสึกออกไป ก็ยังจะเป็นประโยชน์ เพราะ “...ท่านสึกก็ย่อมจะมาทำประโยชน์แก่บ้านได้ ซึ่งเป็นการได้คนดีมาเพิ่มทางประชาชนอยู่แล้ว” นอกจากนี้ หลวงกาจสงครามยังเสนอให้เพิ่มวิชาช่างไฟฟ้าเข้าไปอีกด้วย แต่หลวงวิจิตรวาทการคัดค้านเพราะผิดพระวินัย ที่ประชุมคณะกรรมการฯ เห็นด้วยกับความคิด หลวงกาจสงครามที่จะเพิ่มวิชาทางโลกย์เข้าไปในหลักสูตรพระสงฆ์ อย่างไรก็ตาม พระราชธรรมนิเทศเกรงว่า ถ้ารัฐบาลเปิดหลักสูตรวิสามัญ อาจทำให้พระสงฆ์และสามเณรอาจเลือกศึกษาสายวิสามัญแทน ดังนั้น หลวงอำนวนาวาสวัสดิ์ตัดสินใจว่าไม่ควรแบ่งหลักสูตรมัธยมเป็นสาย

สามัญและวิสามัญ แต่ควรนำวิชาพยาบาลและวิชาช่างแทรกลงไปเป็นหลักสูตรมัธยมให้พระสงฆ์ได้เรียนทุกรูป (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 101)

เรื่องกฎเกณฑ์การศึกษาใหม่สำหรับพระสงฆ์ คณะกรรมการฯ กำหนดข้อปฏิบัติดังนี้ คือ ผู้ที่บวชภายใน 3 เดือนถึง 1 ปีต้องเรียนนักธรรมตรี เมื่อพระสงฆ์ตัดสินใจอยู่ในสมณเพศต่อ ต้องศึกษาหลักสูตรนักธรรมโทภายใน 5 ปี ระหว่างเรียนนักธรรมโทก็แทรกวิชาพยาบาลและการช่างเบื้องต้นเข้าไป พระราชธรรมนิเทศให้เพิ่มวิชาวิทยาศาสตร์เบื้องต้นเข้าไปอีกด้วย ที่ประชุมมอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการติดต่อหาเจรสมาคมเพื่ออธิบายหลักสูตรใหม่สำหรับสงฆ์ (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 102) ส่วนหลักสูตรปริญญาตรีเน้นศึกษาพระไตรปิฎก อัมมปัทฏฐกถาเบื้องต้น และมั่งคั่งดลทีปนี หลวงวิจิตรวาทการย้ำว่าพระสงฆ์ควรศึกษามั่งคั่งดลทีปนี เพราะเป็นงานประพันธ์ของคนไทย สำหรับปริญญาโทสามัญเพิ่มวิชาปรัชญาตะวันตกและตะวันออก เพื่อให้พระสงฆ์ความรู้กว้างขวางขึ้น และเรียนวิชากฎหมายอีกด้วย ปริญญาโทแผนกเผยแผร์ภายนอกเน้นไปที่การเรียนภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษเพื่อใช้สำหรับการเผยแผ่พุทธศาสนา และต้องเรียนปรัชญาตะวันตกและตะวันออกเช่นเดียวกันกับหลักสูตรสามัญ ถ้าพระสงฆ์รูปใดศึกษาปริญญาโทรูปแบบพิเศษ ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ผสมระหว่างสามัญและแผนกเผยแผร์ภายนอก และเลือกเรียนปริญญาโทสามัญหรือแผนกเผยแผร์ภายนอกเพิ่มอีกหนึ่งหลักสูตร พระสงฆ์รูปนั้นจะได้รับปริญญาเอก ก่อนจะจบการประชุมพระชำนานูอนุศาสน์กล่าวว่าตนเองเคยสนทนากับทางคณะสงฆ์บ้างแล้ว แต่คณะสงฆ์แสดงท่าทีไม่เห็นด้วย เพราะนำวิชาทางโลกยี้ใส่เข้าในหลักสูตรมากเกินไปเกรงว่าพระสงฆ์จะสึกเร็ว (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 103-106)

การควบคุมจำนวนพระสงฆ์นั้นรัฐบาลใช้การศึกษาเป็นตัวกำหนด การศึกษานักธรรมตรีใช้เวลา 2 ปี และมัธยมศึกษาใช้เวลา 6 ปี กรณีสอบไม่ผ่านก็ต้องสึก ในระดับปริญญาตรี กรณีสอบไม่ผ่านสองครั้งก็ต้องสึกออกไปเช่นกัน ถ้าพระสงฆ์จบปริญญาตรีเรียบร้อยแล้ว รัฐบาลก็จะไม่บังคับให้เรียนต่อ เนื่องจาก “มีความรู้ดีและสามารถเป็นครูได้แล้ว” พระชำนานูอนุศาสน์รายงานว่าคณะสงฆ์ไม่พอใจวิชาที่เพิ่มใหม่คือ วิชาช่างเบื้องต้น ปฐมพยาบาล และวิทยาศาสตร์เบื้องต้น เนื่องจากพระสงฆ์ต้องการศึกษาแค่พระธรรมวินัยเท่านั้น ส่วนวิชาเกี่ยวกับทางโลกยี้

คณะสงฆ์ขอปฏิเสศ หลวงวิจิตรวาทการและคณะกรรมการฯ จะช่วยกันเจรจาทำความเข้าใจกับคณะสงฆ์อีกครั้ง ส่วนงบประมาณที่จ้างครูเพิ่มเติมสำหรับจัดการศึกษาตามหลักสูตรใหม่ รัฐบาลจะใช้เงินจากศาสนสมบัติกลางนำมาใช้จัดจ้างครูเพิ่มเติม (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 110-112)

คณะกรรมการฯ ได้พิจารณาถึงการก่อตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์เพื่อรองรับหลักสูตรระดับอุดมศึกษาขึ้นไป คณะกรรมการฯ เลือกมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยให้ยกระดับขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยของพระสงฆ์ (มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยเปิดการสอนในระดับอุดมศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2488) การเทียบเปรียญธรรมกับปริญญาตรีนั้นมีเกณฑ์อยู่ว่าพระสงฆ์จบเปรียญธรรมประโยค 4 ต้องเรียนวิชาใหม่เสียก่อนได้แก่ วรรณคดีไทย หน้าที่พลเมือง วิทยาศาสตร์เบื้องต้น ปฐมพยาบาลเบื้องต้น และงานช่างเบื้องต้น จึงสามารถเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 112-114)

ประเด็นสุดท้ายที่คณะกรรมการฯ ได้พิจารณาก่อนรายงานคณะรัฐมนตรีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2484 คือเรื่อง พัดเปรียญและพัดยศของพระสงฆ์และสามเณรต่างชาติทองสีบ ศุภะมาร์คเขียนจดหมายชี้แจงว่า สมัยก่อนพระสงฆ์จากประเทศลาวและกัมพูชาเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทย เมื่อกลับประเทศของตนไปก็ “มีจิตตั้งใจเอนเอียงทางฝ่ายไทย” ทำให้รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสตั้งโรงเรียนศึกษานักธรรม และ “ศาลาบาลีชั้นสูง”¹¹ พร้อมทั้งประกาศไม่ให้พระสงฆ์ชาวกัมพูชาเข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในประเทศไทย หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เสนอให้ตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมที่จังหวัดนครพนม และจังหวัดพระตะบอง ที่เพิ่งผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย เพื่อให้พระสงฆ์ฝั่งประเทศลาวและกัมพูชาเข้ามาเรียนในประเทศไทยได้อย่างสะดวก ที่ประชุมยังมีมติว่าพระภิกษุและสามเณรต่างประเทศสามารถนำพัดเปรียญและพัดยศกลับประเทศของตนได้อีกด้วย (หจช. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 115-116)

¹¹ รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสเผชิญหน้ากับปัญหาการต่อต้านการปกครองในกัมพูชา ได้แก่ กบฏผู้มีบุญซึ่งได้รับอิทธิพลจากเวียดนาม ความรู้สึกต่อต้านรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศส และธรรมเนียมปฏิบัติที่กบฏที่ได้รับอิทธิพลจากสยาม รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสมองเห็นว่าหนึ่งในทางแก้ปัญหาคือการต่อต้านรัฐบาลฝรั่งเศสคือ การปรับปรุงการศึกษาพุทธศาสนาในกัมพูชาให้ทันสมัย รัฐบาลฝรั่งเศสจึงพัฒนาการศึกษาของพระสงฆ์ในกัมพูชา เช่น การสร้างศาลาบาลี ห้องสมุด Royal Library และ Buddhist Institute ขึ้นมา เพื่อให้พระสงฆ์กัมพูชาปรับตัวกับหลักสูตรสมัยใหม่ (Hansen 2007)

คณะกรรมการฯ พิจารณาเรื่องการควบคุมวินัยของสงฆ์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ย้อนรำลึกถึงเมื่อครั้งที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยว่า มีผู้ร้องเรียนว่าพบพระสงฆ์ “เที่ยวเตร่และดูการละเล่นต่าง ๆ” หรือ “เตะตะกร้อในวัด” พระยาชำนาญอุสาสน์ให้ข้อมูลว่าตอนนี้มีสารวัตรจากกองสังฆการีออกตรวจและทำงานร่วมกับตำรวจเมื่อเวลามีงานสำคัญเช่น งานวันชาติ งานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นต้น สำหรับพื้นที่ต่างจังหวัด กรรมการมึนโยบายว่าถ้าประชาชนพบพระภิกษุทำผิดให้แจ้งมาได้ก็เจ้าหน้าที่กรรมการประจำจังหวัด กรรมการมีเงินรางวัลให้กรณีละ 5 บาท อย่างไรก็ตาม ประชาชนยังเชื่อว่าการแจ้งความพระสงฆ์ถือว่าเป็นการหลบลู่พระสงฆ์ พระยาชำนาญอุสาสน์กล่าวว่าร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ (ประกาศใช้ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484) คณะสงฆ์สามารถออกสั่งฆาตได้¹² ซึ่งเขาจะรวบรวมปัญหาต่าง ๆ ให้ทางคณะสงฆ์เพื่อออกเป็นสั่งฆาต หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ยังได้ฝากเรื่องพระสงฆ์ฟังวิทยุรายการบันเทิงด้วย คณะสงฆ์ควรออกกฎให้พระสงฆ์ฟังวิทยุได้ตั้งแต่เคารพธงชาติ ชาววิทยุทั่วประเทศ ปาฐกถา รายการนายมัน-นายคง และชาวภายในประเทศ หลังจากนั้นพระสงฆ์ไม่ควรฟังวิทยุต่อ (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 138)

ประเด็นเรื่อง “การปกครอง” คณะกรรมการฯ พิจารณาความเห็นจากจดหมายที่ได้ส่งไปถามผู้เชี่ยวชาญพุทธศาสนาและพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ปรากฏว่าสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุทเทโว) และพระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) ต้องการให้รวมนิกายพระสงฆ์ให้เป็นนิกายเดียวกัน เพราะ “จะเป็นการส่งเสริมความก้าวหน้าของพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก” ในขณะที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ขอให้ “จัดการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระวินัยจริง ๆ...(และ) ให้ดำเนินตามศาสนานิยม ซึ่งมอบอำนาจให้สงฆ์เป็นใหญ่ เช่น ลัทธิประชาธิปไตย” หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ขอให้พระยาชำนาญอุสาสน์อธิบายความของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เขาอธิบายว่าสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์หมายถึงพระมหานิกายมักไม่ปฏิบัติตามพระวินัย การปกครองก็ย่อหย่อน หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์มั่นใจว่า เมื่อพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ซึ่งเลียนแบบการปกครองแบบ “ประชาธิปไตย” คือมีสภาสงฆ์ สังฆมนตรี และ คณะวินัยธรได้ประกาศใช้รูป

¹² สั่งฆาตคือ กฎข้อบังคับของคณะสงฆ์ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงบัญญัติขึ้นตามคำแนะนำของสังฆสภา ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ และสั่งฆาตนั้นไม่ต้องไม่ขัดกับพระวินัย

แบบการปกครองและการบังคับบัญชาของคณะสงฆ์ชัดเจนมากขึ้น การปกครองจะเป็นไปด้วยดีตามความประสงค์ของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 142-143)

จดหมายของทองสืบ ศุภะมาร์คเสนอว่าไม่ควรให้สมณศักดิ์ผู้ถูกกับตำแหน่งหน้าที่ เช่น สมเด็จพระวันรัตปกครองเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายใต้ เป็นต้น พระเถระผู้ใหญ่เมื่อแก่ชราลงก็ควรมีตำแหน่งหน้าที่นั้นอยู่ ทั้งๆ ที่ไม่สามารถปฏิบัติงานได้ หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมาว่าควรยกเลิกสมณศักดิ์ “ในพุทธบัญญัติก็ไม่มีสมณศักดิ์ ลำดับอาวุโสควรจะเป็นการบวชก่อนหลัง การมีสมณศักดิ์ทำให้พระท่านเกิดความโลภ ทางอาณาจักรก็ไม่มี การตั้งบรรดาศักดิ์ขึ้นใหม่แล้ว ฉะนั้นทางพุทธจักรก็น่าดำเนินตามและคงไว้แต่เพียงตำแหน่งเท่านั้น” แต่พระชำนานอุยอนุสาสน์ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง เขาเห็นด้วยกับข้อเสนอของทองสืบและอ้างมติที่ประชุมร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ว่าจะถือตำแหน่งเป็นสำคัญ และจะไม่ตั้งสมณศักดิ์ขึ้นใหม่ “ที่มีอยู่เก่าอยู่ไป แต่ใหม่ไม่ตั้ง” และพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ก็ไม่ได้ระบุเรื่องสมณศักดิ์ไว้โดยตรง มีแต่การแต่งตั้งตามพระภูษานุกรมเท่านั้น (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 144-145)

เรื่องสุดท้ายเกี่ยวกับประเด็นการปกครอง ทองสืบ ศุภะมาร์คมีข้อเสนออีกว่า “อย่ายอมให้ภิกษุผู้ทำผิดย่ำวัดหรือโอนิกายหนีกันได้” ทองสืบกล่าวว่า มีพระภิกษุสงฆ์กระทำความผิดกฎข้อบังคับและพระวินัย ซึ่งคณะธรรมยุตได้ลงโทษไปแล้ว แต่สมเด็จพระสังฆราช (แพ) มาวินิจฉัยคดีใหม่และให้พระรูปนั้นโอนย้ายนิกายได้ ทองสืบน่าจะหมายถึงเรื่องกรณีพระเมธาธรรมรส วัดพิชัยญาติการาม¹³ หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เห็นว่าการลงโทษพระสงฆ์ควรทำเหมือนข้าราชการ คือข้าราชการทำผิดในกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง จะโอนย้ายไปทำงานกระทรวงอื่น

¹³ พระเมธาธรรมรสเจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการามวรวิหารถูกกล่าวหาว่าขโมยเงิน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ในฐานเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต ขอให้พระเมธาธรรมรสสึก แต่กลับถูกปฏิเสธ และพระเมธาธรรมรสได้โต้เถียงกับพระเถระฝ่ายธรรมยุตอีกด้วย ดังนั้น พระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุตลงมติปลดพระธรรมเมธาธรรมรสออกจากธรรมยุติกนิกาย พร้อมทั้งถอดสมณศักดิ์และปลดออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส พระภิกษุนี้แต่งตั้งให้เป็นรักษาการตำแหน่งเจ้าอาวาสแทน อย่างไรก็ตาม พระภิกษุในวัดแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายพระภิกษุมนีและพระธรรมเมธาธรรม ต่อมา สมเด็จพระสังฆราชแพได้วินิจฉัยกรณีการปลดพระธรรมเมธาธรรมรสใหม่อีกครั้ง และมีมติว่าพระเมธาธรรมรสไม่ได้ผิดวินัยร้ายแรง ขอให้พระเมธาธรรมรสขอขมาต่อเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต ซึ่งในขณะนั้นคือ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ แต่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์กลับไม่ยอมรับการขอขมา เพราะพระองค์เห็นว่าพระเมธาธรรมรสผิดวินัยร้ายแรง ในที่สุด พระเมธาธรรมรสขอย้ายสังกัดของวัดพิชัยญาติการามจากธรรมยุติกนิกายเป็นมหานิกาย ส่วนพระสงฆ์ในวัดพิชัยญาติการามที่ไม่ยอมเปลี่ยนนิกายต้องหาวัดสังกัดธรรมยุตใหม่แทน (คณินันต์ จันทบุตร 2527, 207-210)

ไม่ได้ ดังนั้นถ้าเจ้าอาวาสรับพระสงฆ์ที่ทำผิดไว้โดยไม่มีใบสุทธิต้องถือว่ามีความผิด และจะนำเรื่องนี้ไปใส่ในสังฆานัติ และเร่งให้ออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่โดยเร็ว (หจข. สร.0201.10/101, แผ่นที่ 145-146)

กล่าวโดยสรุปคณะกรรมการการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนากำหนดนโยบายพุทธศาสนา ได้แก่ 1) การปรับปรุงหลักสูตรของพระสงฆ์ ซึ่งได้ส่งร่างหลักสูตรใหม่ให้กระทรวงศึกษาธิการส่งต่อไปให้คณะสงฆ์พิจารณา 2) เรื่องการให้พัดเปรียญและพัดยศให้กับพระภิกษุต่างประเทศ 3) การตั้งมหาวิทยาลัยของพระสงฆ์ ส่วนการควบคุมการปกครองและวินัยของพระสงฆ์ทางคณะกรรมการฯ ตั้งความหวังไว้กับพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ไว้อย่างสูง รัฐบาลถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่คอยควบคุมคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของรัฐบาล นอกจากนี้ รัฐบาลยังปรับปรุงการศึกษาใหม่โดยเพิ่มวิชาทางโลกย์ ได้แก่ วิชาการช่างพื้นฐาน การปฐมพยาบาล และวิทยาศาสตร์เบื้องต้น เพื่อใช้ประโยชน์พระสงฆ์ในการช่วยเหลือรัฐบาลเทศนาส่งเสริมอาชีพและดูแลงานด้านสาธารณสุขพื้นฐานของพลเมืองตามความคิดของระบอบใหม่ ที่เน้นให้ความสำคัญไปที่พลเมืองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งความยิ่งใหญ่ของชาติตามลัทธิชาตินิยม

2.3 คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา: การเผยแผ่พุทธศาสนา ในระหว่างกรณีพิพาทอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่ 2

หลังจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามปรับเปลี่ยนกรมธรรมการเป็นกรมการศาสนาในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2484 ซึ่งเป็นไปตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2484 ภารกิจทั้งหมดของคณะกรรมการพิจารณาและส่งเสริมพระพุทธศาสนาถูกมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อ พ.ศ. 2485 จอมพล ป. มีความกังวลใจว่าศาสนาอื่นๆ ในประเทศไทย “ได้มีวิธีการโคสนาและเผยแพร่อย่างเอิกเกริก ส่วนศาสนาพุทธของเราหาได้มีการโคสนาแต่อย่างไรไม่ และถ้าปล่อยให้เป็นอยู่เช่นนี้ต่อไปแล้ว ก็คงจะสาปสูญไปไหนไม่ช้า...” รัฐบาลจึงตั้ง “คณะกัมมการเผยแผ่พุทธศาสนา” (คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา) ขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วยหลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เป็นประธานคณะกรรมการ ผู้แทนกรมการศาสนา ผู้แทนจากกรมโฆษณาการ และผู้แทนจากสภาวัฒนธรรม คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

หน้าที่ของคณะกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีหน้าที่ดังนี้ 1) ให้กรมการศาสนาตรวจเรื่องนโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สืบเนื่องจากคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมพุทธศาสนาที่ยกเลิกไป 2) ให้ผู้แทนของกรมการศาสนาควบคุมอนุศาสนาจารย์ของกระทรวงศึกษา และดูแลโครงการเผยแผ่พุทธศาสนาของสังฆมนตรีที่อบรมนักเรียนตามโรงเรียนทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และ 3) ให้ประธานคณะกรรมการประสานงานกับอนุศาสนาจารย์ของกระทรวงกลาโหม และ 4) ให้กรมโฆษณาการดูแลเรื่องการเผยแผ่พุทธศาสนาทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย คณะกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะเร่งดำเนินการให้เร็วที่สุดตามความประสงค์ของนายกรัฐมนตรี (พหจ. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

ในช่วงระหว่างสงครามอินโดจีน รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามต่อต้านรัฐบาลฝรั่งเศส และปลูกฝังความเกลียดชังต่อชาวคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2483 ในขณะที่กองทัพไทยเตรียมบุกอินโดจีน รัฐบาลนครเทสบาทหลวงชาวฝรั่งเศสและปิตุวัตคริสตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ด้าน “กลุ่มเลือดไทย” รณรงค์สนับสนุนรัฐบาลให้ยึดครองพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง กลุ่มดังกล่าวยืนยันว่าคนลาวและคนกัมพูชาคือเชื้อชาติเดียวกันกับคนไทย และสนับสนุนกองทัพไทยให้ขับไล่ฝรั่งเศสผู้กดขี่ ดังนั้น ผู้นำนิกายโรมันคาทอลิกจึงกลายเป็นศัตรูที่อยู่ภายในรัฐไทย พุทธศาสนาดูถูกเชิดชูว่าเป็นอัตลักษณ์สำคัญของความเป็นไทย (Strate 2011, 68) รัฐบาลรณรงค์ยับยั้งบาดแผลทางประวัติศาสตร์เรื่องการเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง กลุ่มเลือดไทยกับบรรดาข้าราชการพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมรณรงค์ต่อต้านชาวคาทอลิก ตัวอย่างเช่น การร่วมรณรงค์ว่าบาตรทางเศรษฐกิจต่อชาวคาทอลิก การปฏิเสธการซื้อขายสินค้ากับพ่อค้าที่นับถือนิกายโรมันคาทอลิก เป็นต้น (Strate 2011, 69-70) ครูและผู้บริหารโรงเรียนรัฐบาลได้ร่วมรณรงค์ให้นักเรียนและประชาชนเกลียดชังชาวคาทอลิก ซึ่งทำให้รัฐบาลสามารถใช้โอกาสนี้ปิดโรงเรียนและสั่งห้ามกิจกรรมของบาทหลวงคาทอลิก

ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2484 ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสกับไทยได้ตึงเครียดจนถึงขีดสุด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและผู้ว่าราชการจังหวัดในเขตจังหวัดแนวหน้าสงครามได้สั่งปิดวัดและโรงเรียนคาทอลิก รณรงค์ให้ชาวคาทอลิกหันกลับมานับถือศาสนาพุทธ และสั่งย้ายวัดคาทอลิกออกไปนอกเขตทหารและเขตเศรษฐกิจสำคัญของจังหวัด ซึ่งอ้างเหตุผล

เรื่องความมั่นคง อย่างไรก็ตาม การรณรงค์สร้างความเกลียดชังดำเนินการอย่างเข้มข้นในเขตจังหวัดนครพนม สกลนคร หนองคาย และ อุดรธานี ส่วนในสังฆมณฑลราชบุรีไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เพราะนักบวชและผู้บริหารสังฆมณฑลเป็นชาวอิตาลี ซึ่งเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นและไทย ยกเว้นกรณีที่นักบวชอิตาลีเดินทางไปช่วยฟื้นฟูวัดคาทอลิกในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Strate 2011, 71-72) ดังนั้น การตั้งคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาก็สอดคล้องกับนโยบายต่อต้านนิายคาทอลิก

คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาได้จัดประชุมครั้งแรกในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2485 มีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นประธาน ประธานกล่าวถึงที่มาของคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาว่าเป็นดำริของจอมพล ป. ซึ่งกังวลใจว่าศาสนาพุทธอาจจะสาปสูญไปได้หากไร้ซึ่งการเผยแผ่ และกล่าวย้อนไปถึงคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนาว่าภาระต่างๆ ของคณะกรรมการได้มอบหมายให้กรมการศาสนาดำเนินการต่อไป อีกทั้งกรมการศาสนาได้รับมอบหมายให้ศึกษาเพิ่มอีกว่าจะเผยแผ่พุทธศาสนาในสถานศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษาอย่างไร กรอบงานของอนุศาสนาจารย์ของกระทรวงศึกษาธิการมีอะไรบ้าง และโครงการเผยแผ่พุทธศาสนาของสังฆมนตรีเป็นอย่างไร ประธานคณะกรรมการยังได้เชิญอนุศาสนาจารย์ของกระทรวงกลาโหมและเชิญผู้แทนจากกรมโฆษณาการมาร่วมประชุมในครั้งต่อไปด้วย (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนามีหน้าที่วางกรอบและร่างโครงการเผยแผ่พุทธศาสนาให้รัฐบาลไปดำเนินการ และกรมการศาสนามีหน้าที่หลักดำเนินโครงการเผยแผ่พุทธศาสนา พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) ผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการรายงานว่า กรมการศาสนาได้รับเรื่องของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนามาดำเนินการบ้าง เช่น โครงการหลักสูตรพุทธศาสนา ซึ่งสังฆมนตรีเห็นด้วยเป็นอย่างดี ส่วนเรื่องอบรมครูสำหรับมหาวิทยาลัยสงฆ์ยังพิจารณากันอยู่และเรื่องส่งพระสงฆ์ออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาถูกตัดงบประมาณหมด พันเอก หลวงสารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) อธิบดีกรมการศาสนาเสริมว่าคณะกรรมการพิจารณางบประมาณ พ.ศ. 2486 เน้นเรื่องค่าครองชีพเสียส่วนมาก ทำให้กรมการศาสนาถูกตัดงบประมาณออกไป (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 1) รัฐบาลต้องเน้นเรื่องค่าครองชีพของประชาชน เนื่องจากอยู่ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

พระสราณุปะพันธ์เสนอว่ากรมการศาสนาควรตั้งกองอนุศาสนาจารย์เพื่อเผยแผ่ศาสนา เพราะอนุศาสนาจารย์ “ย่อมเข้าถึงลูกคัลกับประชาชนได้ถึงบ้านของโดยใกล้ชิด... ในยามบ้านเมืองคับขันเช่นนี้ อาตจะมีต่างประเทศนำลัทธิศาสนา ซึ่งไม่ใช่ลัทธิทักสินิกาย (เถรวาท-ผู้เขียน) เข้ามาเผยแผ่ในบ้านเมืองเรา ฉะนั้นจึงควนทำด้านป้องกันไว้เสียก่อน กองอนุศาสนที่จะตั้งขึ้นก็ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้” กรมการศาสนาเคยเสนอให้มีอนุศาสนาจารย์ทุกจังหวัดแต่ถูกต้งบประมาณเสียก่อน เป้าหมายของการเผยแผ่พุทธศาสนาเน้นไปที่นักเรียน นักศึกษาและประชาชน คณะกรรมการจึงตั้งตัวแทนกรมมหาดไทย กรมอาชีวศึกษา และกรมสามัญศึกษาเข้ามาเป็นกรรมการเพิ่มเติม และเชิญอนุศาสนาจารย์ของกระทรวงกลาโหมมาร่วมประชุมอีกด้วย (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เห็นว่าการสอนพุทธศาสนาในระบบการศึกษาเป็นเพียงเนื้อหาแทรกในวิชาต่างๆ เช่น ประวัติศาสตร์และวรรณคดี เป็นต้น แต่นโยบายของนายกรัฐมนตรีต้องการ “ให้พุทธศาสนาดำรงคงอยู่หย่างของไทย ลัทธิอื่นๆ แม้จะเป็นศาสนาพุทธเหมือนกันก็ไม่ประสงค์จะให้เข้ามา” หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อธิบดีกรมสามัญศึกษาแย้งว่า นักเรียนประถมศึกษาอยู่ในวัยเด็ก ไม่ควรสอนพุทธศาสนาเกินไป ควรค่อยๆ สอนให้รู้ด้วยตัวเอง เช่น วันวิสาขบูชาเป็นวันหยุดเพราะอะไร เป็นต้น หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เน้นหนักว่า “เราหวังพึ่งเด็ก ซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบต่อไปในภายหน้า ฉะนั้นจึงต้องนับว่าเด็กเป็นกำลังอันสำคัญของเราชาติ ซึ่งเราจะต้องพยายามปลูกฝังสิ่งที่ดีงามให้แก่เขาอย่างมากที่สุด” หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้สอบถามบทบาทอนุศาสนาจารย์ของทั้งสามเหล่าทัพเกี่ยวกับการอบรมพุทธศาสนาของกองทัพและขอให้อนุศาสนาจารย์จากกระทรวงกลาโหมมาช่วยงานในคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา พระสารประเสริฐในฐานะข้าราชการกรมการศาสนากล่าวถึงความสำคัญของการก่อตั้งกองอนุศาสนาจารย์เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนา และยังเสริมอีกว่านอกจากจะเผยแผ่ศาสนาแล้ว “รวมทั้งเป็นหูเป็นตาในการป้องกันลัทธิอื่นมิให้เข้ามาจูงใจราษฎรดังที่กล่าวข้างต้น” (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

ทองสืบ ศุภะมาร์คเข้าประชุมแทนพระราชธรรมนิเทศ (เพียร ไตติยานนท์) ได้กล่าวถึงบทบาทของกรมฯ ที่ส่งเสริมการเผยแผ่พุทธศาสนา ได้แก่ รายการเทศนาธรรมวันอาทิตย์เวลาช่วงกลางวัน รายการอ่านบทความทางวิทยุเกี่ยวกับพุทธธรรม รายการบทสนทนานายมัน-นาย

คง และรายการเปิดสถานีภาคกลางคืน ซึ่งกรมโฆษณาการได้กล่าวสรรเสริญคุณของพุทธเจ้าทั้งภาษาไทย และแปลเป็นภาษาจีน ญี่ปุ่น และเขมร แต่การผลิตหนังสือเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาได้ระงับไป เพราะกระดาศาขาดแคลนในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อฟังรายงานจากกรมสามัญศึกษา กรมการศาสนา กรมอาชีวศึกษา สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และกรมโฆษณาการ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ไม่พอใจการเผยแผ่ศาสนาพุทธของหน่วยงานรัฐบาล “ทำอย่างคร่ำๆ ทางด้านนักเรียนก็ยังทำกันน้อย เรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาก็ไปแชกอยู่ในเรื่องอื่น เช่น วิชาประวัติศาสตร์และวรรณคดี ทางโคสนาก็ยังไม่มากมายอะไรนัก” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

ทองสิป ศุภะมาร์ค จึงเสนอแนะว่าการเผยแผ่ศาสนา มีสองวิธีคือ วิธีแรกคือการเทศนา และชี้แจงถึงการปฏิบัติที่ยังเข้าใจผิด เช่น “พูดกับทหานก็ว่าพระพุทเจ้ากล่าวว่ายตายในสงครามดีกว่าแพ้แล้วมีชีวิตอยู่ ถ้าจะพูดกับพ่อค้าก็ว่า ในระหว่างการล้างบารมีของพระพุทเจ้าท่านทำการค้าขายด้วย ซึ่งเป็นกุลโอบายในการชักจูงใจ...” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 1) อนึ่ง การใช้หลักพุทธศาสนาเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมของสงครามก็เป็นสิ่งที่มีมาก่อน เช่น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อสมเด็จพระสมณเจ้า กรมวชิรญาณวโรรสทรงเทศนาสนับสนุนรัชกาลที่ 6 ประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายพันธมิตร¹⁴ วิธีที่สองคือการสนับสนุนมหาสมุทรราชวิทยาลัยพิมพ์หนังสือตำรา หรือแปลหนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

เหล่าอนุศาสนาจารย์ของสามกองทัพร่วมให้ความเห็นว่า เพื่อให้เกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนา รัฐบาลควรมี 1) พิธีที่ทำให้เกิดความเลื่อมใส และ 2) การสอนทางศีลธรรมและปรัชญาพุทธศาสนา พระสารประเสริฐเสนอบังคับให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา

¹⁴ ในเนื้อหาเทศนาของสมเด็จพระสมณเจ้ากรมวชิรญาณวโรรสตอนหนึ่งโดยสรุปว่า ประชาชนอาศัยอยู่คนละประเทศ อาจเกิดปัญหาความขัดแย้งและทะเลาะกับประเทศเพื่อนบ้านในเรื่องเขตแดน สิทธิในการปกครองประชากร และการแข่งขันทางการค้า แม้ว่าโลกจะเจริญก้าวหน้าและศิวิไลซ์มากขึ้น ผู้คนก็ทะเลาะเบาะแว้งกัน แสวงหาพรรคพวกบุคคลที่สามเข้ามาตัดสินความขัดแย้งระหว่างสองฝ่าย ซึ่งก็คือสงครามโลกครั้งที่ 1 ในขณะนั้น เพราะฉะนั้น การป้องกันศัตรูจากภายนอกจึงเป็นหนึ่งในนโยบายการปกครองที่สำคัญและไม่สามารถเลี่ยงได้ สงครามเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและชัยชนะไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดของกองทัพ จำนวนอาวุธและเครื่องกระสุน แต่ขึ้นอยู่กับสติ ปัญญา ความกล้าหาญ ประสพการณ์ ความเตรียมพร้อมรับมือกับสงคราม และชัยภูมิที่ดี การเตรียมพร้อมเข้าสู่สงครามจำเป็นต้องพร้อมเสมอ แม้ในยามสงบ มิฉะนั้นจะไม่ทันกาล (Prince Vajiranana 1917, 18-19)

เหมือนกับรัฐนิยมเกี่ยวกับข้อปฏิบัติทางวัฒนธรรม แต่หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และ มหาวงศ์ เชาวณิกวี อนุศาสนาจารย์กองทัพเรือไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอดังกล่าว เพราะจะเกิดความวุ่นวาย และผิดหลักพุทธศาสนา หลวงบรรณสารประสิทธิ์ (สิทธิ โรจนวิภาต) เห็นว่านับถือพุทธศาสนา ของประชาชนย่อย่อย ซึ่งได้ยกตัวอย่างศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามว่าทั้งสองศาสนามีพิธี เข้ารีต คล้ายกับคนสมัยโบราณนำเด็กไปอยู่ที่วัดเพื่อไปบวรมก่อนที่จะบวชเณร ถ้าเยาวชนยังไม่พร้อมที่จะบวชเณร ก็ควรให้มีพิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ ดังนั้นคณะกรรมการเห็นว่าการ เผยแผ่พุทธศาสนามี “จุดมุ่งหมายอันสำคัญ...คือ ชาติบ้านเมืองของเราจะได้มีสิ่งอะไร เป็น หลักมันไว้ คนของเราทำอะไรทำอย่างเดียวกัน นับถืออะไร เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หย่างการ ผังจิตใจในพุทธศาสนา ...แม้ชาติของเราจะถูกบั่นทอนอำนาจลงไป แต่ศาสนาและวัฒนธรรม ยังคงอยู่เช่นนี้แล้วในไม่ช้าเราก็คงจะลุกขึ้นอีกได้สักวัน...” (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 1)

อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนากำหนดกรอบหน้าที่เพียงหาวิธีเผยแผ่ พุทธศาสนาเท่านั้น และไม่มีหน้าที่ “จะวางนโยบายทางอ้อมกำจัดศาสนาอื่นให้สูญสิ้นไปจาก ประเทศ” พันเอก หลวงสารานุประพันธ์เห็นว่า “การไปบั่นทอนศาสนาอื่นอาตมาจะขัดรัถมัญญ” และพระราชธรรมนิเทศเห็นว่า “เราโคสนาเผยแผ่ความดีของเราแล้วเราก็คงจะไปเอง” ดังนั้น คณะกรรมการชุดนี้ได้แบ่งกรอบเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นสามหมวดคือ หมวดที่ 1 จาริตคนไทยทางพระพุทธศาสนา หมวดที่ 2 การอบรมทางพระพุทธศาสนา และ หมวดที่ 3 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านประชาชน

หมวดที่ 1 เรื่อง “จาริตของคนไทยทางพระพุทธศาสนา” คณะกรรมการฯ จะกำหนด จาริตเพื่อให้ประชาชนได้ใกล้ชิดพุทธศาสนามากขึ้น จาริตคนไทยต้องเป็นสิ่งที่จำเป็น ต้องไม่ รุนแรงเย็นเยื่อ มีเหตุมีผลในการปฏิบัติ และเป็นพิธีกรรมของทักษิณิกายหรือเถรวาท (หจช. สร.0201.10/144 ปีที่ 2) คณะกรรมการฯ แบ่งหัวข้อออกเป็นสามประเด็นย่อยคือ จาริต ประจำวัย จาริตประจำตัว และ จาริตประจำวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

คณะกรรมการฯ พิจารณากรอบ “จาริตประจำวัย” ซึ่งก็คือพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งเสียชีวิต พิธีแรกที่พิจารณาคือพิธีแต่งงานอันประกอบไปด้วยพิธีรดน้ำสังข์ และทำบุญตักบาตร ถ้าครอบครัวมีฐานะก็อาจนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นและฉันเช้า แต่ถ้า ครอบครัวไม่มีฐานะก็เพียงไปขอน้ำมนต์มารดและใส่บาตร ต่อมา พิธีโกนผมไฟ คณะกรรมการ

เห็นว่าเป็นพิธีของพราหมณ์ จึงปรับให้เป็นพิธีตั้งชื่อ พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยตั้งชื่อเด็กที่เกิดใหม่ เพื่อให้เด็กและครอบครัวใกล้ชิดพุทธศาสนา พิธีต่อมาคือการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ กำหนดให้เด็กอายุเจ็ดปีขึ้นไปเข้าร่วมแสดงตนเป็นพุทธมามกะ

สำหรับเรื่องการบวช ประธานคณะกรรมการเห็นว่า “นโยบายของรัฐบาลไม่ประสงค์จะให้ มีพระมากมายเกินความจำเป็น ถ้าว่างกตเกณฑ์บังคับขึ้นอาตจะยวดกันใหญ่โต และโดยฉะเพาะ ข้าราชการ ถ้าลาบวดกันมาก อาตทำให้เกิดการเสียหายแก่ราชการได้” ดังนั้นที่ประชุมจึงตกลง กันว่า “ขอให้กำหนดเปนกกลางๆ ว่าผู้ชายไทยอายุ 20 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปควบบวชพระ” สำหรับพิธี ศพนั้นที่ประชุมตกลงว่า “ให้มีการบังสุกุลเมื่อตายขณะเอาสพลงโลงแล้วครั้งหนึ่ง เวลาฝังหรือ เเผออีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเปนกการกำหนดหย่างน้อยไว้ ส่วนหย่างมาก เช่น การสวดหรือมีเทศน์ใครจะ ทำได้เพียงใด ก็แล้วแต่ถำณะและความสามารถของเจ้าภาพ” (หจข. สร.0201.10/144 ปีทที่ 2) กล่าวโดยสรุป “จาริตประจำวัย” ประกอบไปด้วย การตั้งชื่อ การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การบวชเรียน การแต่งถำน และพิธีศพ ซึ่งต้องปฏิบัติตามกรอบของรัฐบาล

ประเด็นต่อมาคณะกรรมการฯ พิจำรณำเรื่อง “จาริตประจำตัว” ได้กำหนดจาริตที่ พุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติเป็นประจำ เช่น การทำบุญตักบาตร มีพระพุทธรูปบูชาไว้ที่บ้าน สวด มนต์ก่อนนอน เป็นต้น หลังจากพิจำรณำประเด็นดังกล่าว ที่ประชุมมีมติว่า “จาริตประจำตัว” ของพุทธศาสนิกชนประกอบไปด้วย การทำบุญตักบาตร พังธรรม การสักการะบูชาและสวดมนต์ ก่อนนอน ประเด็นสุดท้ายของจาริตของคนไทยทางพระพุทธรศาสนา คือ “จาริตประจำวันสำคัญ ทางพระพุทธรศาสนา” คณะกรรมการฯ ระบุให้มีวันสำคัญทางพุทธรศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา และวันออกพรรษา โดยพิจำรณำว่า “ให้มีข้อกำหนดว่า ในวัน สำคัญทางพระพุทธรศาสนาเหล่านี้ ประชาชนควนไปชุมนุมบำเพ็ญกุศลในวัดหรือสถานที่ซึ่งจัด ขึ้นเพื่อการพิธีทางศาสนาโดยฉะเพาะ” (หจข. สร.0201.10/144 ปีทที่ 2)

คณะกรรมการฯ ได้พิจำรณำหมวดที่ 2 คือ “การอบรมทางพระพุทธรศาสนา” ซึ่งมุ่ง เป้าการอบรมพุทธรศาสนาไปที่นักเรียนนักศึกษา เกณฑในจัดการอบรมแบ่งตามระดับการ ศึกษา ได้แก่ ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อาชีวศึกษา เตรียมอุดมศึกษา และอุดมศึกษา คณะกรรมการฯ เห็นว่านักเรียนชั้นประถมศึกษำสำคัญที่สุด เพราะมีจำนวนนักเรียนมากที่สุด หม่อมหลวงปิ่น เสนอว่าชั้นประถมศึกษาควรเรียนพุทธรประวัติมากกว่าหลักธรรม เพราะ “เด็ก

ชั้นนี้บูชาคนเก่งหรือนักต่อสู้ เมื่อได้ทำหนังสือพุทธประวัติให้เด็กอ่าน แสดงคุณความดีของท่าน ในทางที่จะเชื่อถือได้ ก็คงเป็นประโยชน์ที่มุ่งหวังตามสมควร ...อาตจะใส่แก่นธัมมะลงไปบ้าง แต่ไม่มากนัก” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลกังวลใจเรื่องครูที่รับผิดชอบการสอนหลักธรรมพุทธศาสนา เพราะครูส่วนมากเป็นครูประจำบาลที่อายุน้อย จึงขอความร่วมมือไปยังกรมการศาสนาขอให้ส่งอนุศาสนาจารย์มาช่วยอบรมครู คณะกรรมการฯ ต้องการให้แต่ละโรงเรียนนิมนต์พระสงฆ์มาเทศนาธรรมให้กับนักเรียนที่โรงเรียนอีกด้วย ถ้าโรงเรียนใดเปิดสอนทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ขอให้พระสงฆ์จัดเทศนาอบรมแยกชั้นกัน เพราะการเทศนาให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาชั้นนั้นควรจะเป็นหลักธรรมที่ไม่ยากเกินไป ส่วนกรอบเนื้อหาเทศนานั้น “ให้กรรมการศาสนาเข้าไปพิจารณาดำเนินการ คือมีแนวให้ท่าน ... ถ้ามีเกี่ยวกับนโยบายการสั่งชาติด้วยก็ดี” อย่างไรก็ตาม งบประมาณสำหรับการดำเนินการนโยบายการเผยแผ่พุทธศาสนาถูกตัดทอนลง เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น กระดาษที่จะพิมพ์หนังสือพุทธประวัติสำหรับชั้นประถมศึกษาขาดแคลน งบประมาณที่จะสร้างหอประชุมประจำโรงเรียนถูกตัดออกไป หอประชุมนั้นเป็นพื้นที่สำหรับ “อบรมสั่งสอนนักเรียนในเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และธำมัญญะ” และในหอประชุมควรมี “พระพุทธรูปบูชา รูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรูปท่านนายกรัฐมนตรี” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

การอบรมศีลธรรมสำหรับนักเรียนมัธยมเน้นไปที่หลักธรรมและการประพฤติตน (จริยา) มากขึ้น สำหรับชั้นประถมศึกษาคณะกรรมการตกลงให้อ่านหนังสือพุทธประวัติ แต่มัธยมศึกษาต้องอ่านหนังสือชุด ซึ่งเป็นหนังสืออ่านประกอบในวิชาภาษาไทย ย้อนไปในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ราชสำนักเคยใช้หนังสือธรรมจริยา แต่ถูกยกเลิกในสมัยคณะราษฎร เพราะไม่เหมาะสมกับกาลสมัย หนังสือชุดใหม่นี้คาดว่าพิมพ์ออกเผยแพร่ทั้งหมดใน พ.ศ. 2487 แต่กลาง พ.ศ. 2486 หนังสือเล่มที่ 1 และเล่มที่ 2 จะนำมาใช้ในหลักสูตรก่อน หนังสือชุดดังกล่าวนี้ประกอบไปด้วยสองส่วนคือจริยาและพุทธธรรม (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาพิจารณาเรื่องการอบรมศีลธรรมให้กับครูมูลศึกษา ซึ่งเป็นหลักสูตรการศึกษาแบบกินนอน (โรงเรียนประจำ) นักศึกษาที่จบหลักสูตรนี้ส่วนมากจะไปบรรจุเป็นครูประจำบาล ดังนั้นรัฐบาลจึงใส่ใจครูมูลศึกษาเป็นพิเศษ เพราะจะเป็นกำลังหลัก

ในการอบรมศีลธรรมตามนโยบายรัฐบาล หลวงอำรงนาวาสวัสดิ์เห็นว่าควรเน้นการอบรมศีลธรรมให้นักเรียนครูมูลศึกษามากขึ้น และควรจะแยกวิชาศีลธรรมออกจากหน้าที่พลเมือง วิชาศีลธรรมสำหรับครูมูลศึกษาควรศึกษาสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมง ทองสืบ ศุภะมาร์คเสนอเพิ่มเติมว่าควรเปลี่ยนชื่อวิชาศีลธรรมเป็นวิชาศาสนา บรรดาอนุศาสนาจารย์ได้แก่ มหาจุญญ สุวรรณเนตร (อนุศาสนาจารย์กองทัพบก) มหาเวียร ว. พูลสวัสดิ์ (อนุศาสนาจารย์กองทัพอากาศ) และ มหาวงศ์ เขาวนระกวี (อนุศาสนาจารย์กองทัพอากาศ) ต่างเห็นด้วยกับข้อเสนอของทองสืบ มหาวงศ์กล่าวว่า “ศาสนาหมายถึงลึลลัม” ดังนั้น ประธานคณะกรรมการฯ ตกลงว่าให้วิชาศาสนานี้กำหนดลงในหลักสูตรของทั้งนักเรียนมัธยมศึกษาและหลักสูตรครูมูลศึกษา ยิ่งไปกว่านั้น นักเรียนครูมูลศึกษาควรรู้จักพิธีกรรมพุทธศาสนาด้วย เช่น การบวชนาค ทอดกฐิน การทอดผ้าป่า การถวายของแก่พระภิกษุ เป็นต้น สำหรับหลักสูตรนักเรียนฝึกหัดครูประถม เมื่อสำเร็จการศึกษาสามารถสอนระดับมัธยมศึกษาได้ หนังสืออบรมวิชาศาสนาสำหรับนักเรียนฝึกหัดครูประถมจึงควรมีมากกว่าครูมูลศึกษา ได้แก่ พุทธประวัติ ปฐมโพธิกา ปัจฉิมโพธิกา และนวกาวาต และระดับโรงเรียนอาชีวศึกษาใช้รูปแบบการอบรมเหมือนกับนักเรียนมัธยมศึกษา (พช. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาพิจารณาการอบรมศาสนาระดับเตรียมอุดมศึกษา และอุดมศึกษา ประธานคณะกรรมการเห็นว่านักเรียนสองระดับสอนเรื่องพุทธศาสนาน้อยเกินไป วิชาพุทธศาสนาจะไปแทรกในวิชาอื่นๆ เช่น แทรกอยู่ในประวัติศาสตร์ กวีนิพนธ์ที่ใช้หนังสือมหาเวสสันดรชาดกและสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น แต่พระราชธรรมนิเทศ (เพียร ไตติลานนท์) ไม่เห็นด้วย เพราะเตรียมอุดมศึกษาและระดับอุดมศึกษาเป็นหลักสูตรที่เน้นวิชาศึกษาเฉพาะสาขา บรรดาอนุศาสนาจารย์จึงคัดค้านว่านักเรียนเตรียมอุดมศึกษาต้องเรียนวิชาศาสนาเหมือนกับหลักสูตรครูมูลศึกษา ยิ่งไปกว่านั้น มหาวงศ์ ยังได้กล่าวว่า “โรงเรียนเตรียมทหารได้มีการสอนวิชาศาสนาอย่างกวาดขัน ฉะนั้นเตรียมอุดมของมหาวิทยาลัยควนจะให้มีการสอนวิชาศาสนาเช่นเดียวกัน การสอนในขั้นนี้ต้องให้นักเรียนมีความรู้กว้างขวาง และลึกซึ้งยิ่งขึ้น อย่างเช่นการสอนพุทธประวัติ ต้องสอนให้ไปทางประวัติจริง ๆ (หย่างเรียน Biography) ไม่ใช่สอนหย่างนิยาย...” พระสารประเสริฐ หัวหน้ากองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กล่าวแย้งกลับว่า นักเรียนเตรียมอุดมศึกษาผ่านการเรียนมัศึกษามาแล้ว การ

เรียนซ้ำซากทำให้เกิดความเบื่อหน่าย จึงเสนอให้นักเรียนเตรียมอุดมศึกษาไปฟังบรรยายธรรม เดือนละ 1 ครั้งกับอนุศาสนาจารย์หรือผู้ทรงคุณวุฒิด้านศาสนามาแทน ในที่สุดที่ประชุมก็เห็นด้วยกับข้อเสนอดังกล่าวนี้และได้ใช้เกณฑ์เดียวกันนี้กับนักศึกษาระดับอุดมศึกษาอีกด้วย (หจข. สร.0201.10/ 144 ปีที่ 2)

เรื่องที่สำคัญที่สุดของคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาคือหมวดที่ 3 “การเผยแผ่พุทธศาสนาในด้านประชาชน” อันที่จริงภารกิจนี้เป็นภารกิจหลักของกรมการศาสนา เพราะฉะนั้นคณะกรรมการฯ จะเน้นไปที่การวางกรอบการเผยแผ่พุทธศาสนา กำหนดหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ในการเผยแผ่พุทธศาสนา และการตั้งงบประมาณสำหรับการเผยแผ่พุทธศาสนาสำหรับประชาชนทั่วไป พันเอก หลวงสารานุประพันธ์ อธิบดีกรมการศาสนากล่าวถึงนโยบายเกี่ยวกับพุทธศาสนามี 4 เป้าหมายได้แก่ “1. รักสาไว้ให้มั่นคงถาวร สมกับเป็นประเทศเอกราชแห่งเดียวในทวีปเอเชีย ...2. เปนด่านกั้นศาสนาอื่นหรือลัทธิอื่นมิให้เข้ามาทำลายพระพุทธศาสนา...3.ปลูกฝังจิตใจประชาชนพลเมืองไทยให้เป็นพุทธศาสนิกชนให้ทั่วถึงหรือทั้งหมดสิ้น 4. เพื่อให้ประชาชนปฏิบัติและรับผลประโยชน์ที่ตั้งตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันจะเป็นผลทางการปกครอง วัฒนธรรมและความเจริญของบ้านเมือง...” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

ดังนั้น อธิบดีกรมการศาสนาจึงเสนอให้ตั้งกองอนุศาสนาจารย์ขึ้นเพื่อส่งอนุศาสนาจารย์ไปเผยแผ่ศาสนา โดยเริ่มจากจังหวัดใกล้เคียงนครก่อน และขยายงานออกไปจนกระทั่งทุกจังหวัดมีอนุศาสนาจารย์ประจำจังหวัด นอกจากนี้ รัฐบาลควรให้กรมโฆษณาการพิมพ์ใบปลิวแจกประชาชนและลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์และวิทยุด้วย จอมพล ป. ก็เคยให้อนุศาสนาจารย์ไปเทศนาธรรมเพื่อ “กล่อมขวัญราษฎรในจังหวัดสมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี” และได้รับการตอบรับจากประชาชนเป็นอย่างดี การที่รัฐบาลส่งอนุศาสนาจารย์ออกไปกล่อมขวัญประชาชน อาจเป็นเพราะประชาชนกำลังเสียขวัญจากการโจมตีของฝ่ายสัมพันธมิตร หลังจากรัฐบาลไทยประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร เดือนมกราคม พ.ศ. 2485 (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

อนุศาสนาจารย์จะทำงานเต็มเต็มในส่วนที่พระสงฆ์ทำไม่ได้ เช่น การแนะนำให้เลี้ยงสัตว์ ให้ละชีพเพื่อชาติ เป็นต้น ส่วนพระสงฆ์ทำหน้าที่ “ให้เกิดความเคารพเลื่อมใส” และ

อนุศาสนาจารย์ “ปลูกให้เป็นผลทางธัมและทางนโยบายบ้างตามสมควร” อธิบดีกรมศาสนา กล่าวเสริมอีกว่ากองอนุศาสนาจารย์จะตั้งขึ้นเพื่อ “จะเป็นผู้รับช่วงงานในด้านศาสนา ด้านพระ มาทำทั้งสิ้น” อย่างไรก็ตาม งานเผยแผ่พุทธศาสนาในต่างจังหวัดต้องอาศัยกระทรวงมหาดไทย เป็นหลัก สนธิ จุฑะรพ ตัวแทนจากกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่ากระทรวงมหาดไทยส่งข้าราชการ ไปประชุมอบรมราษฎรลัปดาห์ละครั้งเป็นประจำ เช่น วันพระหรือวันศุกร์ เป็นต้น ดังนั้นคณะกรรมการขอความร่วมมือให้กระทรวงมหาดไทยอนุญาตให้อนุศาสนาจารย์ไปอบรมราษฎรเดือน ละครั้งในวันอบรมราษฎรประจำสัปดาห์ กรมการศาสนาจะทยอยแต่งตั้งอนุศาสนาจารย์ประจำ จังหวัด ส่วนจังหวัดที่อนุศาสนาจารย์ยังเข้าไปไม่ถึง ขอให้กระทรวงมหาดไทยส่งปลัดอำเภอ ประจำตำบลมาอบรมกับอนุศาสนาจารย์เพื่อให้ปลัดอำเภอประจำตำบลเหล่านี้เป็นผู้อบรม ศาสนาตามแนวทางของรัฐบาล (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาเสนอให้ “เรียบเรียงโอวาทหรือปาถกถาหรือบันยาย เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทำนองพระธัมมเทสนาแต่เป็นแบบใหม่” เพื่อให้ประชาชนทั่วไป เข้าใจธรรมะได้ง่าย การเทศนาธรรมที่ใช้ภาษาบาลีเป็นหลักทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ ในธรรม รัฐบาลจะเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทางพุทธศาสนา อนุศาสนาจารย์หรือพระสงฆ์เทศนาผ่าน วิद्यุกระจายเสียงสัปดาห์ละครั้ง หลังจากนั้น คำบรรยายได้รับการถอดความลงหนังสือพิมพ์ ทันที และคำบรรยาย พุทธภาษิตและธรรมภาษิตก็จะได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งคราว สุดท้าย คณะกรรมการเตรียมทำสมุดปกและแผ่นโฆษณาเพื่อรณรงค์เรื่องพุทธศาสนาด้วย ซึ่งคณะกรรมการฯ อ้างว่ามีชนนารีก็เผยแผ่คริสต์ศาสนาด้วยแผ่นโฆษณา (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

การตั้งกองอนุศาสนาจารย์มีหน้าที่หลักคือการส่งอนุศาสนาจารย์ออกไปบรรยายธรรม ทั่วประเทศ และสำหรับอนุศาสนาจารย์ที่ยังอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ยังช่วยแปลพระไตรปิฎกได้อีก ด้วย พระสารประเสริฐกล่าวว่าตอนนี้การอบรมปลัดอำเภอประจำตำบลของกระทรวงมหาดไทย รุ่นที่ 1 จำนวน 31 จังหวัดใกล้จะสิ้นสุด เพราะฉะนั้นอนุศาสนาจารย์สามารถอบรมปลัด อำเภอประจำตำบลในรุ่นถัดไป เพื่อให้ปลัดอำเภอเหล่านี้ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาอีกด้วย ดังนั้นคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาจึงกำหนดงบประมาณสำหรับให้อนุศาสนาจารย์จำนวน 10 คนออกไปอบรมปลัดอำเภอประจำตำบลรวม 39 จังหวัด และยังกำหนดงบประมาณ

สำหรับอบรมปลัดอำเภอรุ่นที่ 1 ย้อนหลังจำนวน 31 จังหวัดอีกด้วย นอกจากนี้ ถ้ากรมการปกครองจัดอบรมนายอำเภอและปลัดอำเภอขึ้นเมื่อใด ขอให้ติดต่อกรมการศาสนาเพื่อจัดส่ง อนุศาสนาจารย์ไปอบรมนายอำเภอและปลัดอำเภอ¹⁵ (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2) ทั้งนี้ เพื่อให้การเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นไปตามกรอบของรัฐบาล

สรุป การตั้ง “คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา” ของรัฐบาลจอมพล ป. เป็นผลมาจาก กรณีพิพาทอินโดจีน ซึ่งรัฐบาลไทยส่งกองกำลังทหารเข้าไปยึดพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง รัฐบาล ฝรั่งจึงให้ประชาชนเกลียดชังคริสต์ศาสนิกชนที่นับถือนิกายโรมันคาทอลิก เพราะถือว่าเป็น สัญลักษณ์ของฝรั่งเศส และเมื่อหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ถามในที่ประชุมของคณะกรรมการว่า ควรจะให้นักเรียนแสดงตนเป็นพุทธมามกะในวันสำคัญทางพุทธศาสนาหรือไม่ นายสนิท จุฑะระพ ตัวแทนจากกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่า “โดยมากก็ทำกันในวันสำคัญทางพระพุทธ ศาสนาอยู่แล้ว เช่นในคราวเปลี่ยนจากคริสต์มาเปนพุทธ เมื่อกรณีพิพาทกับอินโดจีนนั้น... เมื่อได้มีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะแล้ว ควนให้มีในสำคัณของวัดนั้น ๆ มอบให้ด้วย” (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2) ข้อความนี้ยืนยันได้ว่าการตั้งคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาเป็น ผลกระทบจากกรณีพิพาทอินโดจีน

เมื่อการประชุมของคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาสิ้นสุดลง รัฐบาลประกาศหมวดที่ 1 “จารีตคนไทยทางพระพุทธศาสนา” เป็นประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีและให้สภาวชิรมนธรรม แห่งชาติรับไปดำเนินการตามนโยบาย (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2) อย่างไรก็ตาม ใน ขณะที่ยโยบายของคณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนากำลังจะดำเนินการ นายกรัฐมนตรีได้ เดินทางไปตรวจราชการทางภาคเหนือช่วงต้นปี พ.ศ. 2486 และไม่พอใจการปฏิบัติตนของ พระสงฆ์ในภาคเหนือ “...และร้ายที่สุดคนทางเหนือถูกฝรั่งนำศาสนาคริสต์ เห็นจะเป็นฝรั่ง อยู่ทางเหนือมาก เพราะอากาศเย็นสบาย เลยเอาศาสนามาเผยแผ่ตามสบายด้วย” จอมพล ป. จึงสั่งให้พลเอก มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยให้ปรับปรุงพุทธศาสนา ในภาคเหนือ (หจข. สร.0201.10/150)

¹⁵ อนุศาสนาจารย์สำหรับอบรมปลัดอำเภอประจำตำบลมีจำนวน 10 คน ได้แก่ อนุศาสนาจารย์ชั้นเอก 1 คน อัตราเงิน เดือน 320 บาท อนุศาสนาจารย์ชั้นโท 1 คนอัตราเงินเดือน 190 บาท อนุศาสนาจารย์ชั้นโทอัตราเงินเดือน 140 บาท จำนวน 3 คน อนุศาสนาจารย์ชั้นตรี 5 คน อัตราเงินเดือน 80 บาท และเสมียนอีก 3 คน อัตราเงินเดือน 50 30 และ 22 บาทตามลำดับ (หจข. สร.0201.10/144 ปีที่ 2)

ในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2486 พลโท ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการของบประมาณกรณีพิเศษเพื่อจ้างข้าราชการชั้นเอก 1 ตำแหน่งเพื่อดูแลการปรับปรุงพุทธศาสนาในภาคเหนือและพระสงฆ์จากภาคกลางจำนวน 24 รูปออกไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่ภาคเหนือ แต่ตำแหน่งข้าราชการชั้นเอกถูกระงับไว้ คณะรัฐมนตรีมีมติให้เบิกค่าใช้จ่ายในการปรับปรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ดูแล อีกทั้งค่าใช้จ่ายการเผยแผ่ศาสนาทั้งหมดให้แจ้งมาที่สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี (หจข.สร.0201.10/150) สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสโภ) เมื่อครั้งยังเป็นพระศรีสุธรรมมุนีได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลให้เป็นหัวหน้าฝ่ายสงฆ์ของ “คณะกรรมการส่งเสริมและปรับปรุงพุทธศาสนาภาคพายัพ พ.ศ. 2486” ซึ่งเป็นผลงานสร้างชื่อเสียงให้กับสมเด็จพระพุทธอาจารย์อีกด้วย (นริศ จรัสจรรยาวงศ์ 2564ข, 110)

unสรุป

บทบาทของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา และ คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการใช้อำนาจรัฐเข้าควบคุมจัดการกิจการของพระสงฆ์ พร้อมทั้งวางกรอบหน้าที่ของพระสงฆ์ให้สอดคล้องกับรัฐบาลในระบอบใหม่ คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนามีจุดประสงค์เพื่อกำหนดนโยบายของศาสนาทุกศาสนาในประเทศไทย แต่คณะกรรมการเผยแผ่พุทธศาสนาเน้นถึงกิจการของพุทธศาสนาเป็นอันดับแรก

คณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา แก่ไขหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ จำกัดจำนวนพระสงฆ์ และกำหนดกรอบเนื้อหาของการเทศนาของพระสงฆ์ให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาล การแก้ไขหลักสูตรพระสงฆ์เป็นประเด็นที่ถกเถียงกันในเรื่องความเหมาะสม ซึ่งคณะกรรมการฯ พยายามจะเพิ่มวิชาทางโลกย์เข้าไปในหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ ได้แก่ วิชาการช่างเบื้องต้น วิชาการปฐมพยาบาลเบื้องต้น และวิทยาศาสตร์เบื้องต้น คณะกรรมการฯ คาดหวังให้พระสงฆ์เป็นหนึ่งในหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญของรัฐบาลในการอบรมศีลธรรม รณรงค์ส่งเสริมอาชีพ และสอนการพยาบาลเบื้องต้นในพื้นที่ที่การแพทย์สมัยใหม่ยังเข้าไปไม่ถึง แต่เสียงสะท้อนจากพระสงฆ์บางกลุ่มกลับเห็นว่าพระสงฆ์ควรศึกษาแต่พระธรรมวินัยและหลักธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น นอกจากนี้ คณะกรรมการชุดนี้ยังต้องการ

ใช้การศึกษาของพระสงฆ์เป็นเกณฑ์ในการควบคุมจำนวนของพระสงฆ์อีกด้วย พระสงฆ์ที่ต้องการอยู่ในสถานะสงฆ์ระยะยาวต้องจบการศึกษาในหลักสูตรสำหรับพระสงฆ์อย่างน้อยในระดับปริญญาตรี ภารกิจทั้งหมดของคณะกรรมการพิจารณาบำรุงและส่งเสริมการศาสนา ถูกส่งมอบหน้าที่ให้กับกรมการศาสนาไปดูแลใน พ.ศ. 2484 อย่างไรก็ตาม เมื่อสงครามอินโดจีนตึงเครียดมากขึ้น รัฐบาลจอมพล ป. ได้ตั้ง คณะกรรมการเผยแพร่พุทธศาสนา ขึ้นเพื่อต่อสู้กับการเผยแพร่ของศาสนาอื่นๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทนักบวชคริสต์จักรโรมันคาทอลิกที่เผยแพร่ศาสนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะกรรมการฯ จึงกำหนดกรอบหน้าที่พลเมืองไทยที่นับถือศาสนาพุทธว่า ควรปฏิบัติตาม “จารีตของคนไทยทางพระพุทธศาสนา” ซึ่งหมายถึงพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น การแต่งงาน งานศพ งานอุปสมบท ให้ปฏิบัติตามกรอบของคณะกรรมการฯ นอกจากนี้ คณะกรรมการฯ ยังได้เสนอให้ตั้งกองอนุศาสนาจารย์ประจำกรมการศาสนาเพื่ออบรมหลักสูตรพุทธศาสนาให้กับประชาชนทุกวัย เนื่องจากเห็นว่าการเผยแพร่พุทธศาสนาถือว่าเป็นการปกป้องพุทธศาสนาไม่ให้ชาวต่างชาติมาบ่อนทำลาย ดังนั้นคณะกรรมการเผยแพร่พุทธศาสนาจึงตั้งขึ้นมาเพื่อตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. ในสงครามอินโดจีนที่รัฐบาลไทยขัดแย้งกับฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตาม หลังจากการรัฐประหารของฝ่ายกษัตริย์นิยมในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 ซึ่งถือว่าเป็นยุคสิ้นสุดของบทบาททางการเมืองของคณะราษฎร นโยบายของคณะราษฎรที่เกี่ยวข้องกับงานด้านพุทธศาสนาก็ถูกทำลายลง เช่น วัดประชาธิปไตยหรือวัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร บางเขน ซึ่งรัฐบาลคณะราษฎรต้องการให้เป็นวัดที่เป็นตัวอย่างของการหลอมรวมคณะสงฆ์ “มหานิกาย” และ “ธรรมยุติกนิกาย” เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการจัดพิธีอุปสมบทพระยาพลพลพยุหเสนาที่เป็นพิธีการบวชที่มีพระเถระผู้ใหญ่ของสองนิกายเข้าร่วมพิธีอุปสมบท (นริศ จรัสกรยาวงศ์ 2564ก, 110) แต่ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 วัดแห่งนี้ก็กลับอยู่ในสังกัดธรรมยุติกนิกาย การหลอมนิกายระหว่างคณะสงฆ์สองนิกายตามความตั้งใจของรัฐบาลสมัยคณะราษฎรก็ไม่ประสบความสำเร็จ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในฐานะเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติทรงคัดค้านไม่ให้พระสงฆ์ธรรมยุตขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของพระสงฆ์มหานิกายเมื่อ พ.ศ. 2492 (สิริวัฒน์ คำวันสาและพรชัย ราชภักดี 2525, 148-166) ทำให้การหลอมนิกายที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นโมฆะ

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาจุดประสงค์การก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของประเทศไทย ความคิดเรื่องการยกระดับ “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ให้กลายเป็นมหาวิทยาลัยนั้นเป็นความคิดริเริ่มของคณะกรรมการพิจารณาร่างและส่งเสริมการศาสนาภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่เมื่อจอมพล ป. ลี้สุดอำนาจลงในปี พ.ศ. 2487 มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาใน พ.ศ. 2488 และเมื่อพิจารณาคณะกรรมการสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย พบว่ากรรมการฝ่ายบรรพชิตล้วนเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุตทั้งสิ้น ซึ่งมีประธานกรรมการได้แก่ พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) วัดบวรนิเวศวิหาร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 185-189) แน่นนอนว่าความตั้งใจของรัฐบาลจอมพล ป. ต้องการให้เป็นมหาวิทยาลัยทางพุทธศาสนาของพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย อนึ่งเมื่อวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2490 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนาสำหรับพระสงฆ์มหานิกายอีกแห่งหนึ่ง

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กระจำจ นันทโพธิ์. 2528. *มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการสืบทอดเสพอำนาจ ปกครองระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร*. นนทบุรี: สันติธรรม.
- ก้องสกล กวินรวีกุล. 2545. “การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487” *วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา)*, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คณินันต์ย์ จันทบุตร. 2528. *การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เจมส์ ซี อินแกรม. 2552. *การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในประเทศไทย 1850-1970*. แปลโดย ชูศรี มณีพุกษ์ และ เฉลิมพจน์ เอี่ยมกมลลา, บรรณาธิการแปลโดย สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์ ชิโกโตมิ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. 2535. *สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

- ชายชาติ มุกสง. 2556. “รัฐ โภชนาใหม่กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการกินในสังคมไทย พ.ศ. 2482-2517” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ประวัติศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐพล ใจจริง. 2559. *กบฏบวรเดช: เบื้องแรกปฏิวัติกษัตริย์สยาม ๒๔๗๕*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ณัฐพล ใจจริง. 2556. *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติกษัตริย์สยาม พ.ศ. 2475-2500*. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- นริศ จรัสจรรยาวงศ์. 2564ก. *๒๔๗๕ ราชฎีกาพลิกแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นริศ จรัสจรรยาวงศ์. 2564ข. “พระพิมพ์ลธรรม สมณศักดิ์อาถรรพ์เมืองสงฆ์หลังปฏิวัติ 2475 ผ่านชีวิตสมเด็จพระพุฒาจารย์ อาง อาสโม (พ.ศ. 2446-2532).” *ฟ้าเดียวกัน* 19(2): 101-140.
- ประยูร ภมรมนตรี. 2525. *ชีวิต ๕ แผ่นดินของข้าพเจ้า*. งานพระราชทานเพลิงศพพลโท ประยูร ภมรมนตรี ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร.
- คณะศิษยานุศิษย์. 2488. *พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ดิสุตทเว วัดสุทัศน์เทพวราราม และ ปกิริณาทศนา*. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- พระมหาวรชัย กลิงโฟรี. 2539. “การปกครองคณะสงฆ์ไทยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. 2536. *100 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย 2436-2536*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วอยส์ทีวี. 2565. “รถพระทำ ใส่สบงแล้วทรงพลัง.” Facebook 8 มกราคม 2565 สืบค้นวันที่ 30 กรกฎาคม 2565. <https://www.facebook.com/watch/?v=605967640486916>.
- ศรัณยู เทพสงเคราะห์. 2561. “มองสำนักพลเมืองยุคคณะราษฎรผ่านอนุสาวรีย์รัฐธรรมนูญในอีสาน.” *ศิลปวัฒนธรรม* 39(8): 74-105.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. 2527. *พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิริวัฒน์ คำวันสา และ ทองพรรักษ์ ราชภักดี. 2525. *สงฆ์ไทยใน 200 ปี. (เล่ม 2)*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/61 “เรื่องพระศรีวิชัยไม่ปรองดองกับคณะสงฆ์ พ.ศ. 2478-2479.”

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/101 “เรื่องการพิจารณาการบำรุงและส่งเสริมศาสนกิจ พ.ศ. 2481-พ.ศ. 2485.”

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/115 “เรื่องขอความร่วมมือของคณะสงฆ์ในการสั่งสอนอบรมประชาชน พ.ศ. 2482-2494”

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/126 “เรื่องสร้างพระธรรมเทศนาสอนประชาชน ฉบับพระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2483-2487”

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/144 ปีที่ 1 และ 2 “เรื่องการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทางอนุศาสนาจารย์ พ.ศ. 2485-2487”

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.10/150 “เรื่องการปรับปรุงศาสนาทางภาคเหนือ” พ.ศ. 2486”

เอกสารภาษาอังกฤษ

Hansen, Anne Ruth. 2007. *How to Behave: Buddhism and modernity in Colonial Cambodia 1860-1930*. Chiang Mai: Silkworm Books.

Ishii, Yoneo. 1986. *Sangha, State, and Society: Thai Buddhism in history*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Jackson, Peter A. 1989. *Buddhism, Legitimation and Conflict: Political function of urban Thai Buddhism*. Singapore: ISEAS.

Strate, Shane. 2001. “An Uncivil State of Affairs: Fascism and Anti-Catholicism in Thailand, 1940-1944.” *Journal of Southeast Asian Studies* 1(42): 59-87.

Subrahmanyam, Arjun. 2017. “Buddhism, Democracy and Power in the 1932 Thai Revolution.” *Asian Studies Review* 1(41): 40-57.

- Tambiah, Stanley J. 1976. *World Conqueror and World Renouncer*. London: Cambridge University Press.
- Tiyavanich, Kamala. 1997. *Forest Recollection: Wandering monks in twentieth century Thailand*. Chiang Mai: Silkworms Book.
- Turner, Bryan S. 2011. *Religion and Modern Society: Citizenship, secularization and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, Bryan S. 2013. *The Religious and The Political: A comparative sociology of religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vajiranana, Prince. 1916. *The Buddhist Attitude Towards National Defence and Administration: A special allocution by His Holiness Prince Vajiranana*. n.p.